

'Kroniek'

MEDEDELINGEN
OUDHEIDKUNDIGE KRING
VOORST

20e jaargang nr. 2
1997

Oudheidkundige Kring Voorst

Dagelijks bestuur

Voorzitter: G.J. Oolman, Oolmansweg 5,
7384 ST Wilp, tel. (055) 323 12 44
Secretaris: L. Sevenster, Schadewijkpad 11,
7391 TJ Twello, tel. (0571) 27 20 37
Penningmeester: M. Niemeijer, Schoolstraat 31,
7383 CC Voorst, tel. (0575) 50 14 99

De contributie bedraagt f 25,= per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde postadres f 30,=. Gironummer 16 64 122. Rabobank, rekeningnummer 36.28.09.267.

Kroniek

Kroniek is het mededelingenblad van de Oudheidkundige Kring Voorst en verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan de leden van de Oudheidkundige Kring Voorst en is in beperkte aantallen à f 6,50 te koop bij het VVV-kantoor in Twello en boekhandel Oonk in Twello. Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie en de auteurs.

Redactie-adres: H. Kleinjan, Van der Duyn van Maesdamstraat 4,
7391 VM Twello, tel. (0571) 27 64 58

Werkruimte Oudheidkundige Kring Voorst
Klokkenkampsweg 25
7391 EN Twello
tel.: (0571) 27 70 90
Geopend op dinsdag en woensdag van 9.00 tot 16.00 uur

Foto omslag

De kinderafdeling van het Deventer Ziekenhuis in de Nieuwstraat (1929). Ernstig zieke Twellose kinderen werden hier verpleegd: links Wim ter Rele; het meisje met de strik is Anne Linthorst.

(Foto coll. mevr. Hutten-Linthorst)

ISSN 1384-8682

Mei 1997, 20e jaargang nr. 2

Inhoud

	Blz.
Voorwoord	1
Van de bestuurstafel	L. Sevenster 2
Het ziekenhuis te Twello	J. Lubberts 4
Folkloristische tradities rond de geboorte	Th. Küpers 29
Astma in de jaren '30	G. Heijen 35
Processen-verbaal uit het verleden	G. Vrieling 37
De laatste eer	Th. Küpers 39
Hoe ontstonden uitvaartverenigingen?	G. Verseput 42

Uiterste inleverdatum kopij voor de volgende Kroniek:
15 juli 1997.

Voorwoord

Thema "Gezond en ziek"

Al enige tijd liggen bij de redactie enkele artikelen die handelen over ziekte, sterven etc. Na een oproep kwamen nog meer verhalen over dit thema binnen, waardoor het mogelijk werd een themanummer over gezondheid en ziekte samen te stellen.

De redactie heeft ervoor gekozen om - met uitzondering van de rubriek "Van de bestuurstafel" - de gebruikelijke rubrieken te laten vervallen om extra ruimte te geven aan artikelen over het thema. De rubriek "Processen-verbaal" is wél blijven staan, want de heer G. Vrieling is speciaal voor deze Kroniek op zoek gegaan naar een pro-

ces-verbaal dat betrekking heeft op het thema. En hij vond er zelfs twee.

Het hoofdartikel handelt over het ziekenhuis van Twello dat aan het eind van de vorige eeuw werd opgericht en dat 65 jaar geleden ophield te bestaan.

Alle artikelen in deze Kroniek bekijkend, moeten we concluderen dat het merendeel ervan gaat over de minder vrolijke kanten van het leven: ziekte en sterven. Blijkbaar gold vroeger ook al, dat gezond-zijn normaal is; daarover wordt niet of weinig gesproken. Ziekte en overlijden daarentegen trekken meer de aandacht; daarover wordt meer gepraat en is blijkbaar ook in het verleden meer vastgelegd.

Van de bestuurstafel

door L. Sevenster

Graag wil ik even de volgende zaken meedelen.

1. Op de jaarvergadering op 27 maart 1997 werden de heren J. Groenenberg en H.H. Garretsen herbenoemd. Mevrouw C.G. Bieze-van Eck en de heer H. ten Hove waren aftredend en niet herkiesbaar. Nieuwbenoemd werden mevrouw J.A.M. Schutte-Geurtsen, de heer G.B.J. Reinders en de heer G.J. Oolman. Laatstgenoemde is de nieuwe voorzitter van de O.K.V.
2. De Kadastrale Atlas "Voorst-Wilp", de herdruk uit 1834, zal medio juni worden uitgegeven.
3. Het bestuur van de O.K.V. was aanwezig bij de raadscommissievergadering van de gemeente Voorst op 17 april jl., waar het punt "Blijft het Streekarchief in onze gemeente?" werd besproken.
4. Op 24 april jl. was de O.K.V. aanwezig bij de onthulling van het monument ter nagedachtenis aan de vijf Voorster militairen die niet terugkeerden uit het voormalig Nederlands Indië.
5. Ook op 24 april jl. gaf de O.K.V. acte de presence bij de installatie/presentatie van de Culturele Raad van de gemeente Voorst.
6. Het bestuurslid de heer H.H. Garretsen heeft zitting in het Platform Recreatie en Toerisme van de gemeente Voorst. De nieuwe voorzitter G.J. Oolman heeft zitting in de Adviesgroep ter voorbereiding van een MER (Milieu-EffectRapportage) bij de nieuwe winterdijk in het traject Marsstraat-het Schol.

7. De volgende mensen hebben zich als lid aangemeld:

- de heer W.A. Achterkamp (Wilp)
- de heer J.A.G. Bouwmeester (Wilp)
- de heer en mevrouw J. van Brummen (Twello)
- mevrouw Daans-Wijngaards (Arnhem)
- de heer W. Everts (Wilp)
- mevrouw T. Groters-van Galen (Twello)
- de heer en mevrouw B. Nieuwenhuis (Wilp)
- de heer en mevrouw B. Palm (Twello)
- mevrouw M. Slijkhuis-Slijkhuis (Twello)
- mevrouw P.G. Slijkhuis (Wesepe).

Allen van harte welkom.

Zaterdag 21 juni a.s.: fietsexcursie (eenmalige aankondiging)

Hierbij nodigt het bestuur van de Oudheidkundige Kring Voorst u uit voor een fietsexcursie op **zaterdag 21 juni 1997**.

We verzamelen ons om **13.30 uur** op de hoek Wilhelminaweg-Rijksstraatweg in Twello (bij de firma Pijnappel Wagenbouw). We fietsen langs de Twellose Wetering door het Bruggenbos en via de Blikkenweg naar de Quabbenburgerweg. Via bijna onbekende wegen komen we bij de Kadijk. Hier vandaan gaan we naar de Zeedijk en zo binnendoor naar de kantine van Sportclub "Terwolde". Hier pauzeren we, waarbij u een verrassingsprogramma wordt aangeboden.

Daarna gaan we naar een zeldzaam mooi

plekje "buitendijks", het zogenaamde "Zwartegat". Via de unieke Matanze-route komen we bij de Twelloseweg. Deze fietsen we af tot aan de Wellinkhofweg. Daar gaan we rechtsaf en via via komen we bij de "Parkeler" waar de excursie zal worden beëindigd (tussen 16.30 en 17.00 uur).

Het geheel zal onder leiding staan van de heer Jan Lubberts, die ons over de wegen, boerderijen, villa's, striepen, het nieuwe Tuindorp in Terwolde, het sluisje uit 1600 en oude kolken zal vertellen.

De totale afstand is tussen de 20 en 25 km. Voor O.K.V.-leden zijn er geen kosten verbonden aan de excursie. Introducties zijn toegestaan, maar betalen f 2,50 p.p.

Als u aan de excursie wilt deelnemen, moet u dat tijdig melden aan de heer H.H. Garretsen, Bachstraat 5, 7391 DX Twello (tel. (0571) 27 20 04).

In memoriam Gerrit Panhuis

Op 6 mei 1997 overleed de heer Gerrit Panhuis op 74-jarige leeftijd. Hij was van 1986 tot 1990 voorzitter van de Oudheidkundige Kring Voorst.

Als wethouder van de gemeente Voorst, namens de Partij van de Arbeid, werd hij zeer gerespecteerd. Hij had veel kennis van zaken op het gebied van de plaatselijke cultuur, de geschiedenis en het dialect.

Tijdens zijn politieke loopbaan werd de gemeentelijke rietendakenverordening veranderd in de officiële gemeentelijke monumentenlijst, met ongeveer 200 te beschermen objecten. We leerden de vasthoudendheid van Panhuis kennen, toen hij fel reageerde tegen de sloop van de monumentale boerderij "De Blankemate" in Nijbroek. Door zijn toedoen bleef het pand behouden.

Zijn belangstelling voor de O.K.V. bleek ook uit de nauwgezette voorbereiding die hij, als voorzitter, eiste bij de bestuursvergaderingen, de excursies en de lezingen. Zijn serieuze inzet hebben wij zeer gewaardeerd. Uit erkentelijkheid voor zijn vele maatschappelijke werkzaamheden werd de heer Panhuis benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Wij zullen hem als een goed mens in onze gedachten houden en wij wensen zijn vrouw en kinderen veel sterkte toe om dit verlies te verwerken.

Het ziekenhuis te Twello

door J. Lubberts

Het ziekenhuis te Twello is niet zo maar uit de lucht komen vallen. Niet alleen de sociale achtergrond, ook de welgezinde instelling van een aantal notabelen is hierbij van grote invloed geweest.

De eerste vraag die zich aan ons opdringt luidt: kon men niet naar een van de omliggende plaatsen? Hier was men echter niet veel verder dan in de gemeente Voorst met de geneeskundige ontwikkelingen. Bovendien had men, als er al verpleeginrichtingen waren, meestal geen plaats voor zieken uit andere plaatsen.

Het eerste Apeldoornse ziekenhuis werd in 1886 met gemeentelijke subsidie gesticht door particulieren. Een plaats als Oldenzaal kreeg pas in 1896 een ziekenhuis, gesticht op kerkelijke initiatieven. De oudste steden in ons land hadden al enige gezondheidsvoorzieningen zoals leprozenbestrijding. Ook bestonden er gasthuizen waar men zieke soldaten of armen verpleegde. Al deze instellingen waren door particulieren of kerkelijke instellingen opgericht.

De gezondheidszorg rond de eeuwwisseling

Ten opzichte van de huidige gezondheidszorg stelde de gezondheidszorg aan het eind van de vorige eeuw nog niet veel voor. Kennis van zaken was gering en ziekten werden vaak op goed geluk behandeld, met de traditionele middeltjes, die van generatie op generatie waren overgeleverd. Laxeermiddelen speelden vaak een grote rol bij de behandeling van patiënten.

Pokken, tuberculose, huidziekten zoals schurft waren veel voorkomende kwalen, zo ook de Engelse ziekte. Een Amsterdamse kinderarts schreef in het jaar 1900 nog dat hij rachitis (Engelse ziekte) bijna als gewoon beschouwde. Op oude afbeeldingen ziet men vaak kinderen met o-benen. Over corsetten werd geschreven: ziekten van de lever, milt en buikorganen zijn de gevolgen van dit martelaarspantser.

De hygiënische toestanden waren in het algemeen miserabel. Ook de armoede speelde een grote rol, de dokter was te duur. Zelfmedicatie was zeer wijd verbreid en de kwakzalverij vierde hoogtij. Een blinde darmoperatie was toen een van de gewaagste ingrepen die men kon en wilde uitvoeren. Bacteriën werden bestreden met carbolzuur. Met een dichte wolk van stoom en carbolzuur werd de operatiekamer ontsmet. De geur der antiseptische wondbehandeling kwam de bezoeker reeds bij de voordeur tegemoet.

De sociale toestand in de gemeente Voorst

Gold de hiervoor geschetste situatie ook voor de gemeente Voorst? Aan de hand van een aantal voorbeelden zullen we trachten een beeld te scheppen van de toestand hier. Om te beginnen geven we het woord aan het hoofd van de R.K. Meisjesschool te Duistervoorde. Hij klaagde in een brief van 1907 aan de gemeente over het feit, dat een leerlinge reeds maanden aan een oogziekte leed, maar dat haar ouders niet naar een

arts gingen, want "zij schrikken af van de kosten". Hij vervolgde zijn brief met "... herhaaldelijk is het voorgekomen dat kinderen, lijdende aan hoofdzeer, de school moeten verzuimen. Niet één der ouders vind ik bereid zich in die gevallen tot een geneesheer te wenden, steeds beweren zij daartoe niet in staat te zijn."

Schoolmeester Edelman van de Kadijk-school merkte op een bijeenkomst van schoolhoofden in 1919 op, dat bij de leerlingen hoofdluis veel voorkwam; een bezoek aan de ouders had niet veel nut.

Niet te vergeten de bovenmeester uit Teuge. Hij verzocht in 1912 de gemeente om openslaande ramen in de school aan te brengen. Met de deur open stonk het naar de privaten. Het was bij wet geregeld dat de onderwijzer vanuit de klas de privaten kon zien. Geen watercloset, maar een ton die hooguit éénmaal in de week geledigd werd. Ook was het vochtig en benauwd in de klas met de rokende potkachel en de vochtige kleren die er hingen. Er groeiden zelfs paddestoelen in de klas.

Aan het begin van deze eeuw werd de school in Terwolde gesloten doordat de mazelen heersten. Van de 196 leerlingen hadden er 80 mazelen, maar de dokter wist niet of dit het exacte aantal was; dat werd hem niet verteld. In 1908 schreef de gemeente aan de schoolhoofden dat kinderen lijdende aan schurft, besmettelijke oogontsteking, rodenhond, kinkhoest, windpokken (waterpokken), hoofdzeer of andere huidaandoeningen van school geweerd moesten worden. Hieruit blijkt dat deze ziektes nog veel voorkwamen.

Dokter Schotanus uit Terwolde vroeg aan de gemeente "... wat moet ik doen met een

mesthoop waarop men de privaatton geworpen heeft met de faecaliën van een tyfuspatiënt?" In 1909 was er nog een kleine cholera-epidemie en in 1926 nog een tyfusepidemietje.

Een ander onderwerp is de hygiëne. Men moest zich 's zomers en 's winters buiten wassen onder de pomp. 's Zaterdagsavonds om beurten in de teil, eerst de jongste. Als de kinderen waren geweest en het water nog niet te koud was, dan kon pa er nog in. Eenieder werd dan tevens voor de hele verdere week voorzien van een schoon hemd en/of borstrok, broek en gebreide kousen. Een vaste ceremonie was ook het ontluisen tijdens de wasbeurt, zo niet met de luizenkam dan met een in azijn gedrenkte doek om het hoofd. Van mondverzorging hadden rond 1900 nog niet veel mensen gehoord. De goedkope tandenborstel van kunststof kwam pas in 1938 op de markt.

De behuizing was in het algemeen ook slecht. Veel éénkamerwoningen en woningen met weinig licht en lucht. Benauwde bedsteden en dan nog overbevolkt. Het was niet vreemd dat het kleinste kind in de onderste la van het kabinet sliep. Slechte watervoorziening, geen pomp of één gezamenlijke. Een welput die in de zomer vaak geen water leverde. Van ver halen of uit de nabij gelegen sloot of wetering. Het water was vaak van slechte kwaliteit met alle gevolgen van dien.

In 1911 werd in een gezondheidsrapport de toestand in Twello omschreven als zeer ongunstig. Veel woningen hadden géén privaat (w.c.), of een privaat dat zich buitenshuis bevond. Ook waren er gemeenschappelijke buitentoiletten. Het kwam zelfs voor dat het privaat zich in het slaapvertrek be-

vond. Meestal werden de tonnen leeggestort op de nabij de woning gelegen mesthoop met zijn stank en vliegen. Ook was het niet ongewoon om de inhoud van de "scheittonne" ("plee" was een deftig woord) in een nabije sloot of greppel te deponeren. Hetzelfde rapport van de gezondheidscommissie uit 1911 vervolgt met: *"Wat de zindelijkheid der bewoners [van de hele gemeente Voorst] aangaat, deze is aangeteekend als 1027 goed of 75 pCt; 326 matig of 23.7 pCt. en 17 slecht of 1.3 pCt."* Dit alles bekeken door de ogen van kastelein Nijpels die dit rapport samenstelde voor de gezondheidscommissie van de provincie Gelderland.

De voeding liet veel te wensen over. Veel aardappelen, vaak driemaal op een dag. Op scholen in de gemeente Voorst kregen kinderen brood met spek en koffie waarvoor geld ingezameld werd. Circa 25% van de kinderen kwam hiervoor in aanmerking, mits zij de school bezochten! De schoolmeester uit Nijbroek klaagde: *"...Ach, veel kinderen verzuimen de school om de nietigste redenen, drie, vier, ja soms zes maanden zijn de plaatsen van kinderen van acht tot twaalf jaar leeg."*

Kinderarbeid moeten we hierbij niet vergeten. Kinderen werden vaak ingeschakeld bij het werk op het land in de oogsttijd, maar ook in de industrie. Op de plaatselijke steenfabrieken kwam veel kinderarbeid voor. Er was veel kindersterfte door bedorven lucht, onjuiste voeding en lichamelijke verwaarlozing. De gemiddelde leeftijd van mannen was rond 1890 42,5 jaar en van vrouwen 45 jaar. Door maatschappelijke en geneeskundige verbeteringen kwam de ge-

middelde levensverwachting aan het begin van deze eeuw voor mannen op 51 en voor vrouwen op 53,4 jaar. De gemiddelde lengte van de "lotelingen" (dienstplichtigen) lag tussen 155 en 160 centimeter.

Ondanks de slechte omstandigheden werden lange werkdagen gemaakt; een zestigurige werkweek was heel normaal. Een stoker op de steenfabrieken in Terwolde werkte in die tijd 84 uur in de week zonder vrije dagen; óók 's zondags werd er gewerkt. Dit zijn slechts enkele grepen uit de ontstaansperiode van het ziekenhuis in Twello. Onvergelijkbaar met de hedendaagse tijd.

De oprichting van het ziekenhuis

In deze periode rond 1890 waren enkele notabelen uit het dorp Twello zeer begaan met het lot van wat in de volksmond "de gewone man" genoemd werd. De grootste initiatiefnemer om hieraan iets te veranderen was notaris mr. H.H. Everts. Hij vond allereerst in zijn kennissenkring enkele medestanders bij zijn streven een ziekenhuis op kleine schaal op te richten. Zijn eerste medestander was de burgemeester van de gemeente Voorst, mr. H. Crommelin.

Zij lieten een brief uitgaan met de volgende inhoud: *"Ondergetekenden [mr. H. Crommelin en mr. H.H. Everts] achten het wenselijk en nodig dat in de gemeente Voorst, en wel in het centraal gelegen Twello, een ziekenhuis ten dienste van alle gezindten wordt opgericht. Wenselijk om de arbeidende- en ambachtsstand enigszins tegemoet te komen zodat de man of vrouw, als de ander ziek is, niet meer verplicht zal zijn om thuis te blij-*

ven en zodoende tot werkeloosheid gedwongen te zijn en om aan die zieken die verzorging en verpleging gevoegd aan goede versterking te geven, waardoor dikwijls zoveel erger wordt voorkomen en de ziekte bekort."

De initiatiefnemers voor het tot stand brengen van zo'n ziekenhuis hadden grond beschikbaar op de plaats waar nu "Het Grotenhuis" staat. Bovendien beschikten zij reeds over kapitaal en de voornaamste benodigdheden hiervoor. Daar men hoofdzakelijk gratis opname beoogde, had men echter nog een groot bedrag nodig voor de exploitatie. Het gebouw was ontworpen in afweging van de jaarlijkse contributie die men dacht te krijgen: tien patiënten die gedeeltelijk gratis en gedeeltelijk tegen een

laag tarief werden opgenomen en twee patiënten die hun opname geheel zelf bekostigden. Mocht dit te kostbaar blijken, dan wilde men respectievelijk acht patiënten en één betalende patiënt opnemen. Ook werd naast het ziekenhuis een barak voor vier lijders aan besmettelijke ziekten ingericht. Uiteindelijk werd het een ziekenhuis met veertien bedden, met daarbij een barak met zes bedden voor patiënten met een besmettelijke ziekte. Men wilde een operatiekamer, geschikt voor kleine operaties. Ook wilde men een ijshut, niet alleen voor de in het ziekenhuis gelegen patiënten maar ook om de patiënten buitenshuis aan ijs te kunnen helpen. Dit ijs werd gebruikt bij behandeling van bepaalde kwalen.

Het oude ziekenhuis van voor de grote verbouwing in 1911 (Foto coll. O.K.V.)

Verder was er een plan om verplegend personeel in vaste dienst te nemen. Deze konden dan ook, indien nodig, als wijkzuster hun diensten verlenen aan zieken thuis. En tot slot wilde men een raderbrancard om zieken te vervoeren vanwege de soms grote afstand van de woonplaats naar het ziekenhuis.

De initiatiefnemers deden derhalve een beroep op de liefdadigheid der ingezetenen van de gemeente Voorst. Zij dachten voor de minste eisen jaarlijks f 2500 nodig te hebben; hiervoor was reeds f 600 toegezegd.

De heren hadden, gezien hetgeen zij reeds voor elkaar hadden gekregen, niet stilgezeten en gingen evenmin op hun lauweren rusten. Reeds drie maanden later stuurden zij een brief aan de gemeente waarin zij berichtten, dat bij notariële acte verleden voor C.H. Wilbrenninck notaris te Voorst, "den 14 oktober 1893 door de heren:

1^e Mr H. Crommelin, burgemeester van Voorst

2^e Mr H.H. Everts, notaris, beide wonende te Twello is in het leven geroepen ene stichting "Ziekenhuis voor de gemeente Voorst" gevestigd te Twello."

Het doel der stichting was als volgt omschreven:

"Het verplegen van patiënten, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid van ingezetenen der gemeente Voorst, hetzij kosteloos, hetzij tegen een zeer laag en ook hoger tarief en zover er plaats is ook voor van elders komenden tegen vergoeding der te maken kosten volgens tarief."

Het eerste bestuur bestond uit de volgende personen:

Voorzitter :

Mr. Jacobus baron van der Feltz, lid der Provinciale Staten van Gelderland.

Secretaris :

Mr. Hendrik Crommelin, burgemeester.

Penningmeester :

Mr. Hermannus Henricus Everts, notaris.

Regent :

Dr. Izaak Marius Jacob Hoogh, predikant der Hervormde gemeente van Terwolde.

Regent :

Jan Albert Markvoort, grondeigenaar te Voorst.

Dit bestuur was statutair belast met de gehele leiding en administratie der stichting, het al of niet opnemen der patiënten en aanstellen en ontslaan van het daaraan verbonden personeel. Ook over het tarief, de wijze van opnemings, hun leefwijze en voeding. Vervolgens het aantal der geneesheren, verpleegsters, dienstboden enzovoort. Nu de nodige plichtplegingen gedaan waren en men de eerste centen bijeen had, kon men van start gaan.

De start van het ziekenhuis

Op 1 maart 1894 werd het ziekenhuis officieel geopend. Eenvoudig, sober, een gebouw zoals men dat voor die tijd mocht verwachten. Het belangrijkste was dat het ziekenhuis aan een bepaalde behoefte voldeed. De zusters van het eerste uur zullen hun werk goed gedaan hebben, niet voor niets droegen zij de naam "liefdezuster".

De bevolking met haar slechte levensomstandigheden vond hier bij ziekte een goed onderkomen.

Het ziekenhuis mocht zich na een aarzelend begin meer en meer in de sympathie van de bevolking verheugen. Veel mensen zetten zich in voor het goed functioneren van dit ziekenhuis, hetzij daadwerkelijk, hetzij financieel. Bij het lezen van dit verhaal moet men zich wel goed realiseren dat het ziekenhuisje van toen nooit vergeleken mag worden met de wetenschappelijke instituten zoals de huidige ziekenhuizen zijn.

De inrichting

De inrichting van het ziekenhuis was uiterst eenvoudig. De meeste dingen werden tweedehands aangeschaft en veel werd verkregen dankzij het niet te vergeten damescomité.

Nadat men het gebouw ingericht had met bedden, kasten, tafels, stoelen, petroleumlampen, kachels, raderbrancard en verdere kleine benodigdheden, bleken de kosten van inrichting tegen te vallen. Men moet wel bedenken dat hierbij geen elektrische apparaten waren; er was immers nog geen elektriciteit. Alles was handwerk, of het nu om de was ging, het koken of het schoonmaken van de vloer. Wanneer een operatie in de winter of op een koude dag plaats vond, dan brandde de "salamander" in de operatiekamer. Was het bovendien vroeg donker of moest er 's nachts geopereerd worden, dan gebeurde dat bij de petroleumlamp. De dienstdoende verpleegster moest bijlichten met een draagbare petroleumlamp of "luchte". In 1909 kwam electrisch licht in de operatiekamer. Vijftien jaar lang

hadden de geneesheren zich moeten behelpen.

Al snel bleek de barak voor besmettelijke ziekten niet te voldoen. Er was te weinig ruimte, geen toilet, geen ruimte om de was te doen, geen keuken, geen berging voor besmet linnengoed en besmette faecaliën. Wel werden voor de barak twee ijzeren faecaliënpotten, een fornuispot en een bad aangeschaft. Het bestuur praatte over een nieuwe barak, maar de kosten bleken een struikelblok te zijn. De eerste barak had het bestuur - ondanks f 500 steun van de gemeente - toch nog f 425 gekost. Het bestuur deed nogmaals een beroep op de gemeente, omdat deze volgens de wet van 1872 verplicht was een voorziening te hebben voor besmettelijke zieken.

Er werd gediscussieerd of men niet een houten barak van de grootste in zijn soort kon aanschaffen. Andere gemeenten hadden dergelijke barakken ook in gebruik. Een nieuwe barak kwam volgens de berekeningen van gemeente-opzichter Hurenkamp op f 2500. Goede raad was duur, maar er kwam hulp. Baron van der Feltz

— 3 Aug. Heden werd aanbested het bouwen van een ziekenbarak c. a. bij het ziekenhuis alhier. Er werd ingeschreven als volgt:

J. H. Van Rossum te Vaassen f 3465; W. Denekamp te Wilp f 2578; W. Zwak te Twelloo f 2577; J. Eskes te Deventer f 2530; G. W. Pieters aldaar f 2510; J. R. J. Te Riele aldaar f 2496; H. Mulder te Terwolde f 2479; B. L. Slot te Teuge f 2350; S. Horstink alhier f 2300; J. Fransen alhier f 2294.40 en J. Te Wechel alhier f 2273.

Het werk, geraamd op f 2500, is aan den laagsten inschrijver gegund.

Bericht uit het nieuwsblad voor Epe, Heerde en omstreken uit 1895 over de aanbesteding van de ziekenbarak.

schonk f 500, mej. Everts te Amsterdam f 300, mr. Everts f 300, Nering Beugel f 100, H. Crommelin f 100 en de gemeente f 250. De nieuwe barak kwam er en werd aan de laagste inschrijver, de plaatselijke aannemer J. te Wechel, gegund. De voorzitter betaalde de hele inrichting van de barak. Uit esthetische overwegingen liet men de barak met wilde wingerd begroeien. De oude barak werd gebruikt om het oude rijtuigje voor vervoer van de besmettelijke patiënten te herbergen en diende tevens als lijkenhuisje.

Hiermee was de inrichting echter nog niet af. De directrice vroeg om een tweede privaat in verband met eerste-klaspatiënten. Vervolgens kwamen er - op het moment dat het ziekenhuis net drie jaar oud was - ernstige klachten over het loslaten van de verf op vloeren en muren van de operatiekamer. Voorlopig deed men hier niets aan, men wilde eerst een deskundig advies.

Wanneer we onze klachtenreeks vervolgen, bleek de drinkwatervoorziening ook niet te voldoen. Het water smaakte vies. De welput had te weinig capaciteit en bij gebruik van de pomp kwam er steeds zand mee. De afvoer van het badwater was evenmin goed; de afvoerbuizen slibden dicht door zeepaanslag.

Gemeenteopzichter Ter Raa moest een onderzoek instellen naar reten in de muur van de operatiekamer en naar het lek op de trap. Bovendien was de secreetput te klein: veel te weinig capaciteit.

We zijn in 1901 beland. Eén der doktoren brak het stenen fonteintje in de operatiekamer. Het nieuwe fonteintje moest op dezelfde plaats komen, naast de schoor-

steen, want er was pas geleverd; vijf jaar na de eerste klachten.

Lang duurde het echter niet of er moest een nieuwe wieg komen en in 1902 moesten de kapokmatrassen vernieuwd worden. In 1901 werd ook in het bestuur gediscussieerd of men voor de huismeester een fiets moest kopen. Er werd besloten om per geval een fiets te huren. In 1905 werd voor f 65 een wagentje gekocht om de patiënten van en naar de operatiekamer te rijden. In 1906 was men weer gelukkig, want Baron van der Feltz wist in Assen een ijskast op de kop te tikken. In 1909 werd de aspirateur (afzuiginstallatie) van de operatiekamer vernieuwd en werden er twee luchtkussens en zes meter hospitaallinnen aangeschaft. Pech had men met de hoogtezoon en met twee branders; en een aantal lampen waren stuk gegaan. Ook klaagde de directrice dat huishoudelijke goederen in Twello duurder waren dan elders. Het bestuursadvies luidde: "kopen waar het goedkoopst is".

De kachel in de operatiekamer werd met kolen gestookt, evenals de andere kachels. Dat bracht ook weer een probleem met zich mee. De kolen werden opgeslagen in een hok naast de keuken, waarin ook het toilet van de zusters was. Men had last van stuiven in de keuken en bovendien was het een onaangename toegang naar het toilet. Gelukkig kwam er een kolenschuurtje in de tuin. De oude kolen- en turfopslagplaats werd vanaf dat moment gebruikt voor de brancard van het rolwagentje dat men onlangs ten geschenke had gekregen en voor de opslag van andere spullen.

In de vergadering van april 1903 bleek dat er al weer geleverd moest worden; ook waren het bad en de badkachel in slechte staat.

De voorzitter was van mening, dat men alles moest blijven gebruiken zolang het kon; dan pas zou men overgaan tot verven. Aan het eind van het volgend jaar kwam er een modern geëmailleerd bad, geen zinken. Hiervan mochten ook personen van buiten het ziekenhuis tegen vergoeding van kosten gebruik maken. De dienstbode van de voorzitter was één van de vaste gebruikers. Ook werd in dat jaar alles weer van een verfje voorzien.

De eerste uitbreiding

Een schenking van f 1.000 werd in 1909 gebruikt om het ziekenhuis uit te breiden met een lighal. Tevens werd een draaibare

houten tent aangeschaft, zodat patiënten in de buitenlucht konden genezen. Ook kon men van dat geld het ziekenhuis, de barak en de schuur aan de buitenkant schilderen. Er bleef nog geld over voor een sterilisator. Ook werd besloten om elektrisch licht in de operatiekamer en de badkamer ten bedrage van f 220 te laten aanleggen. In 1922 kwam er op kosten van de voorzitter in het hele gebouw elektrisch licht.

Met het jaarverslag van 1911 laten we de secretaris persoonlijk aan het woord:

"Aanvangende met de vermelding van het lot onzer stichting in 1911, zoo zij hier in de eerste plaats vermeld, dat het aanzien van het huis geheel veranderde, ja, ik mag wel zeggen voornamer ging aandoen. Daardoor in staat

Het ziekenhuis na de verbouwing van 1912. (Foto coll. O.K.V.)

gesteld door het legaat van mr. H. Crommelin kon het bestuur een lang gewenste verbouwing doen plaats hebben, waardoor het gebouw zelf niet alleen een fraaier aanzien kreeg, maar ook een tweetal kamertjes op de zolder konden worden bijgebouwd. Hierdoor kwam beneden de zogenaamde zusterskamer vrij, die bij de operatiekamer werd aange trokken. Aan de achterkant kon bovendien nog een serre worden aangebouwd."

Daarna volgden nog enkele kleine verbouwingen, maar vanaf 1927 was het definitief gebeurd met verdere verbouwingen. Het bestuur wist haast niet rond te komen.

De artsen

Hoe was nu de personele bezetting in dit ziekenhuis? We beginnen met de artsen die aan het ziekenhuis verbonden waren. Het bestuur van het ziekenhuis bepaalde, *"dat de dokter in ieder der dorpen Voorst, Twello en Terwolde aanwijze, die zijne patiënten zonnodig gratis in het ziekenhuis verzorgd kan krijgen. Dat evenwel de bevoegdheid voor eventuele opname van patiënten van andere medici in de gemeente Voorst open blijft, maar dat het bestuur van het ziekenhuis hen verplichten kan daarvoor te betalen."*

Uit Voorst was dit de arts D. Brocx, na zijn vertrek in 1906 opgevolgd door A. van Zanten. Uit Twello kwam de arts J.D. de Roock. Deze had ook de verantwoording voor patiënten die van elders in dit ziekenhuis opgenomen werden, zoals bijvoorbeeld de gewonden van het grote spoorwegongeluk op 22 december 1900 te Twello. Uit Terwolde kwam de arts S. Schotanus.

Zij allen waren afgestudeerd arts-artsenijmenger, hetgeen wil zeggen dat zij zelf voor

de medicijnen zorgden. Aan het ziekenhuis was dan ook geen apotheek verbonden. De arts uit Twello mocht voor zijn gratis patiënten niet meer berekenen dan f 300 per jaar en de overige twee f 100. Patiënten mochten ook hulp inroepen van andere artsen maar dan op eigen kosten.

De handelwijze van dokter De Roock werd zeer geprezen, daar hij slechts één gulden in rekening bracht per bezoek aan het ziekenhuis, ongeacht het aantal patiënten dat hij behandelde en ongeacht de hoeveelheid tijd die hij met sommigen nodig had wegens verbinden, kleine operaties enzovoort. Medicijnen berekende hij naar armentarief en de desinfectiemiddelen tegen kostprijs. Of de artsen in het algemeen keurig betaald werden valt te betwijfelen, gezien een schrijven van dokter Schotanus aan de gemeentete.

Op de vraag hoeveel gratis patiënten dokter Schotanus in 1913 behandeld had, schreef hij terug: *"Naar aanleiding van Uw schrijven van 8 augustus 1913, heb ik de eer U te berichten dat door mij geen hoofden van gezinnen noch andere gezinsleden gratis zijn behandeld, tenzij men het onbetaald blijven der nota's als gratis geneeskundige hulp wil beschouwen"*. Dat hij weinig gratis patiënten had zou kunnen kloppen. Een deel zal door het armenbestuur van de Terwoldse kerk betaald zijn en voor het overige had hij in Terwolde een soort ziekenfondsje opgericht.

De arts Schotanus werd na zijn vertrek uit Terwolde opgevolgd door P.J.A. van der Pot; in Twello kwam na De Roock als arts H.A. ter Haar Romeny.

Nooit was er een arts in vaste dienst aan het ziekenhuis verbonden. Hoewel het be-

stuur hier meerdere malen over had gediscussieerd, was men er nooit toe overgegaan. Financiële redenen zullen hieraan wel ten grondslag hebben gelegen.

Evenmin is er ooit een chirurg aan het ziekenhuis verbonden geweest. Wanneer men de hulp van een chirurg nodig achtte, werd die ingeroepen van een ziekenhuis waar men wél de beschikking had over een chirurg. Ook werd gebruik gemaakt van de diensten van de heer J.W. van Niersen die de heilgymnastiek verzorgde.

De directrice

Aan het hoofd van het ziekenhuis stond een directrice, die een verpleegstersopleiding had afgerond. Zij was belast met de dagelijkse gang van zaken. De eerste directrice was Elisabeth Dorothea Vernet uit Delft, geboortig van Burgsdorf in Duitsland. Zij vertrok in december 1894 naar Deventer. Zij werd opgevolgd door Catharina Cornelia Johanna Wernink, geboren te Oudshoorn, en werkzaam te Arnhem. Directrice Wernink bleef tot juli 1899 werkzaam in Twello, waarna ze naar Amsterdam vertrok. Na mevrouw Wernink werd tot directrice benoemd zuster Petronella Maria Francisca van Rijswijk. Zij was 33 jaar, geboren in Den Haag en werkzaam in Utrecht. Van alle directrices bleef mevrouw Van Rijswijk het langst in het Twellose ziekenhuis, namelijk tot juli 1920. Om gezondheidsredenen moest zij toen haar werkzaamheden opgeven; ze vertrok naar Purmerend en kreeg een pensioen van f 700 per jaar. Vervolgens werd zuster De Jong tot directrice benoemd; zij werd echter na slechts enkele maanden al weer opgevolgd door

Anna Hinderika Catharina Hollander, hoewel deze geen diploma had voor kraamvrouwenhulp. Vanuit het Academisch Ziekenhuis in Groningen werd zij omschreven als een meisje met een gelijkmatig, zeer opgeruimd humeur, hartelijk en betrouwbaar, met lust tot arbeid en goed onderlegd. Zuster Giezen, die ook aangezocht was voor de functie van directrice, wilde hiervoor niet in aanmerking komen.

De verpleegsters

Verpleegsters waren in vaste dienst van het ziekenhuis. Er waren perioden dat men naast de in vaste dienst zijnde verpleegsters tijdelijk één of meer verpleegsters extra nodig had. In dergelijke gevallen werden die voor een korte tijdsduur ingehuurd. Dit deed men overigens niet graag, want tijdelijke verpleegsters waren moeilijk te krijgen en duur.

Extra hulp werd ingehuurd, wanneer er veel patiënten waren als gevolg van kleine epidemieën van besmettelijke ziekten. Ook kon het gebeuren dat iemand geheel op eigen kosten in het ziekenhuis opgenomen werd. Hiervoor werd dan tijdelijk een verpleegster ingehuurd. Wanneer iemand geheel op eigen kosten thuis verzorgd wilde worden, werd de verpleging vanuit het ziekenhuis verzorgd. Het kan dan gaan om dagelijkse verpleging of om verpleging voor dag én nacht. Ook had het ziekenhuis leerling-verpleegsters in dienst.

De eerste verpleegsters noemden zich geen verpleegsters, maar "liefdezusters". Zo stonden zij ook ingeschreven in het bevolkingsregister van Voorst. Op 20 juli 1898 gaf zuster Wernink bij de uitbetaling van

haar salaris te kennen voortaan geen salaris meer te willen ontvangen. Zij wilde dit geld besteden voor aanschaf van zaken in of voor het ziekenhuis. Met recht kon men haar dus "liefdezuster" noemen.

Veel verpleegsters kwamen in die tijd meestal uit gegoede families, daar vrouwen nog vrijwel geen kans kregen om op passende wijze aan het arbeidsproces deel te nemen. Onderwijzeres was voor hen één van de weinige mogelijkheden; verpleegster was een andere.

Het beroep van verpleegster was zwaar. Lange werkdagen en weinig vrije tijd en ontspanning. De instructie voor vrijaf luid-

de als volgt: *"Bij afwezigheid van een dag of nacht moet men verlof vragen aan een der bestuursleden."* Verder kregen zij - indien de omstandigheden dat toelieten - één maal in de veertien dagen enige uren in de voor- of namiddag vrij. Zij dienden dan wel de verblijfplaats door te geven aan één der bestuursleden. Dit gold zowel voor de directrice als voor het overige personeel.

In 1915 waren nog steeds de standaardproblemen van snelle personeelsswisselingen aanwezig. Daar kwam nog bij, dat zuster Jenne nog steeds ziek was. Het grote verloop onder het personeel was overigens niet altijd vrijwillig. Zo werd zuster Reintje ont-

De directrice en de verpleegsters (ca. 1916) (Foto coll. O.K.V.)

slag aangezegd, daar ze niet voldeed. Ook zuster Van der Vecht overkwam dit.

In augustus 1920 werd de toestand nog verergerd, doordat drie verpleegsters tegelijk weggingen. Men kon nauwelijks nieuwe verpleegsters krijgen, omdat de salarissen elders veel hoger waren. Besloten werd om de salarissen van de verpleegsters op te trekken tot f 400 per jaar. De salarisexplosie was een gevolg van de zojuist afgelopen wereldoorlog 1914-'18.

Ook waren er in deze periode kleine problemen met de wijkzuster. De wijkverpleging werd vanuit het ziekenhuis verricht, maar door de snelle opeenvolging van verpleegsters was hier geen continuïteit. Het bestuur trachtte zuster Koning, die al veel wijkverpleging had gedaan en bij de patiënten goed stond aangeschreven, als wijkverpleegster aan te stellen bij het ondertussen opgerichte Groene Kruis. Voorwaarde was, dat de financiële middelen daartoe gevonden konden worden.

De huisbewaarder

Naast de artsen en verpleegsters was er nog een groep mensen in dienst, en wel het dienstpersoneel dat niet direct met de medische verzorging te maken had. Als eersten treffen we aan het echtpaar Mulder. Onder de titel huisbewaarder waren man en vrouw in dienst van het ziekenhuis, met een salaris van f 150 per jaar. Zij dienden behulpzaam te zijn bij alle voorkomende huis-, tuin- en keukenwerkzaamheden, het vervoer van patiënten en verder alle overige werkzaamheden die de directrice hen opdroeg.

Helemaal getroffen had men het niet met

Jannes Mulder en zijn vrouw Jenneken Alink. Jannes keek nog al eens te diep in het glaasje en dat paste niet in de sfeer van het ziekenhuis. Zo was Mulder vrijdags voor de vergadering van 16 juli 1895 weer eens dronken van de markt in Deventer gekomen. Zuster Wernink had ook al eens bij het bestuur geklaagd over de verminderde netheid en bereidwilligheid van het echtpaar.

De voorzitter deelde Mulder mee, dat hij zich van sterke drank moest onthouden. Mulder repliceerde, dat hij wel met zijn vrouw wilde vertrekken. Dat was nu ook weer niet de bedoeling, want met een vaste arbeider voor de tuin en een dienstbode was het ziekenhuisbestuur duurder uit. Bovendien was er dan 's nachts geen mannelijke kracht aanwezig. Tevens zou het moeilijk zijn een kinderloos echtpaar te vinden. Op voorspraak van de directrice wilde men het nog eens proberen. Want het echtpaar Mulder had zich steeds gevoelig betoond voor een terechtwijzing en was nimmer brutaal. Het echtpaar werd ter vergadering nogmaals uit de doeken gedaan wat het bestuur van hen verwachtte. Het mocht niet baten; per 1 april 1895 werd hun de dienst opgezegd wegens onaangenaamheden.

Als opvolgers kwamen Gerrit Jan Kromdijk met zijn vrouw Hendrika Kamphuis uit Epe in dienst. Het bestuur was er kenbaar mee in zijn nopjes, want in de bestuursvergadering wordt besloten, dat wanneer de echtelieden niets mee zouden brengen, zij van het ziekenhuis beddegoed en meubels voor de keuken en slaapkamer konden krijgen. Toen het echtpaar Kromdijk eind 1900 te kennen gaf te willen vertrekken, ging het bestuur in eigen kring een geschikt echt-

paar zoeken. Zij slaagde hierin en vond het echtpaar Mannessen uit Wilp bereid om in dienst te treden van het ziekenhuis. Deze familie bleef in dienst tot maart 1905.

Vervolgens begonnen er ook problemen te ontstaan om een geschikt echtpaar te vinden voor de functie van huisbewaarder. Toch slaagde het bestuur er in een echtpaar te vinden en wel de familie Visser. Maar daarmee waren alle problemen niet opgelost. De familie Visser kon niet goed overweg met de directrice en werd om die reden enkele jaren later weer ontslagen. Door de voorzitter werd de familie Bomhof voorlopig in dienst genomen, maar bij nadere informatie bleek de vrouw vaak ziek te zijn. Daarop schreef het bestuur de familie Bomhof aan, dat het van hun verdere diensten afzag. De familie ging niet accoord en stuurde een brutale brief naar het bestuur, maar die bleef bij haar besluit.

Na een advertentie in een landelijke krant kwam het echtpaar Willem van de Lee en Maartje Smit uit Zijpe in dienst. Maar niet voor lang, want binnen een jaar waren zij al weer vertrokken. Vervolgens traden Willem Steunenberg en Johanna Marie Lijftogt uit Holten in dienst, doch dit echtpaar was ook binnen een jaar al weer vertrokken.

Het bestuur had een gelukkige hand, want op de vertrekdatum van het echtpaar Steunenberg trad het echtpaar Engbert Gerhard Hondelink uit Diepenveen met echtgenote Johanna Wassink in dienst. Zij bleven precies een jaar en namen op 26 december 1910 afscheid. Daarna kwam er weer een echtpaar Van de Lee, nu uit Langbroek. Het waren Hendrik met zijn vrouw Cornelia Josephina Vlamings. Het is niet bekend of

deze Hendrik verwant was met de vorige Van de Lee. Hendrik en zijn vrouw willen terstond na indiensttreding weer weg, omdat derden de dienst bij het ziekenhuis zwart maakten. Het bestuur zei, dat ze zich daar niets van moesten aantrekken. Of de familie Van de Lee zich er iets van aantrok is niet bekend, maar wel dat zij na precies een jaar in dienst te zijn geweest weer vertrokken waren.

Na vijf jaar met vijf verschillende beheerdersechtparen, deed het bestuur in 1912 een goede greep met het echtpaar Jan Oostman en Marie Fuchten uit Groningen. Zij bleven in dienst tot augustus 1918. Het bestuur, de problemen met ziekenhuisechtparen moe, deed geen moeite hen voor het ziekenhuis te behouden, daar ze dan misschien het werk slecht zouden doen. Voor deze gedachtengang zal wel een reden zijn geweest.

Besloten werd de tuin door een tuinman te laten onderhouden en voor vrouwelijke hulp een dienstbode te nemen. De eerste dienstbodes kregen de titel van huishoudster. Er is zelfs nog een Duitse huishoudster in dienst geweest, Maria Gilbeau uit Diez. Zij was de laatste met de titel huishoudster, daarna werd de vrouwelijke hulp weer gewoon dienstbode genoemd. Dit is zo gebleven tot het eind van het ziekenhuis.

Het bestuur

Was het nu altijd zonneschijn? Om eerlijk te zijn: nee! We hebben al enkele probleempjes gezien met het personeel, maar ook het bestuur had af en toe moeite met het vinden van bestuursleden. Zo liet de heer Cramer van huize Kruisvoorde weten niet in

aanmerking te willen komen als bestuurslid omdat hij geen grote vereerder was van kleine ziekenhuizen. Het bestuur kon haar teleurstelling over de geringe samenwerking met enkele meer ontwikkelde ingezetenen niet geheel verbergen. Gelukkig betrof dit een zeer gering aantal, dat in plaats van lust tot samenwerking, zoal geen samenwerking, dan toch gemis aan belangstelling en scheve voorstellingen meende te ontwaren.

Misvattingen van deze categorie waren onder andere dat men zich niet door een eigen arts mocht laten behandelen. Voor weer anderen was artikel 1, alinea 5 (de instructie voor het personeel) de boosdoener. Gemeld artikel luidde: *"zij mogen niet met de patiënten over godsdienst spreken, tenzij deze zulks verlangen"*. Het bestuur had hier echter wel degelijk rekening mee gehouden. Artikel 23 luidde: *"De voeding betreffende het aantal en de inrichting der maaltijden wordt geregeld door het bestuur, waarbij echter gelet zal worden op billijke klachten en vooral op hetgeen de verpleegden ter opvolging van godsdienstige of kerkelijke voorschriften wenst en op hetgeen de geneesheer voorschrijft."* Men moet hierbij denken aan vis op vrijdag voor rooms-katholieken en voedingsvoorschriften voor joodse patiënten. Bedienaren der godsdienst hadden steeds vrije toegang tot de vertrekken. Wanneer een zieke het bezoek van een bedienaar der godsdienst verlangde, dan werd de gewenste persoon hiervan zo spoedig mogelijk door de directrice in kennis gesteld. Het streven van het bestuur was om in alle gevallen het neutrale karakter te handhaven. Wilde men dit ziekenhuis een godsdienstige kleur geven, dan zou het bestuur

zeer verlegen zijn, om te weten van welke nuance deze moest zijn. Patiënten van alle gezindten werden in het ziekenhuis opgenomen, zonder onderscheid des persoons. Ondanks de min of meer afstandelijke houding uit de kring van mensen waaruit de bestuursleden werden gerecruteerd, was het bestuur toch altijd volledig. Mr. H. Crommelin werd na zijn aftreden in 1908 tot erelid benoemd, en mr. H.H. Everts was zelfs tot zijn faillissement in 1926 voorzitter-peningmeester. Deze man had een geweldige staat van dienst ten opzichte van het ziekenhuis, maar ook anderen mochten niet vergeten worden, zoals de familie Van der Feltz, Wilbrennik, Servatius, Ras, Ten Bruggenkate, Van Weede, Heldringh en vele anderen.

De patiëntenzorg

Het aantal verpleegden in het eerste jaar van haar bestaan, 1894, bedroeg 42. Hieronder waren niet de twee te vroeg geboren en kort na de opname overleden kindertjes gerekend. In dat jaar werden tevens negen zieken verpleegd in de barak voor besmettelijke ziekten. Een dyfterituspatiënt overleed ondanks de toepassing van het heilserum. Van de verpleegden in het ziekenhuis overleden er zes; zoals het jaarverslag zegt, drie teringlijders (tuberculose), een patiënt met hersenvliesontsteking, een aan diabetes lijdende kraamvrouw en een man met een schedelfractuur.

Ondanks alle tekortkomingen, tweedehandse en gekregen spullen werd hier goed werk geleverd. In het algemeen hadden de operaties betrekking op verwondingen. De artsen, De Roock uit Twello, Brocx uit

Voorst en Schotanus uit Terwolde verrichtten in 1901 een geweldige prestatie. Zij hadden in het ziekenhuis een "sectio caesarea" ofwel keizersnee met goed gevolg uitgevoerd. De Klarenbeekse moeder en kind konden na enige weken het ziekenhuis verlaten.

Enkele jaren later stond in het jaarverslag dat er drie grote buikoperaties waren verricht. Ook had Professor Rotgans uit Amsterdam een hersenoperatie verricht en had dr. Frederikse, specialist voor neus- en keelziekten, ook uit Amsterdam, bij verscheidene patiënten een keelbehandeling verricht. Deze geneesheer deed dat geheel belangeloos.

Het gemiddelde aantal patiënten lag tus-

sen de 50 à 60 per jaar. In dezelfde orde van grootte lag het aantal patiënten dat operatief behandeld werd en nog dezelfde dag naar huis kon.

Soms had het ziekenhuis problemen met het opnemen van patiënten. Zo werd in 1911 besloten geen tuberculose-patiënten op te nemen. Kinderen met rachitis werden ook niet opgenomen.

Het ziekenhuis was ook geen asiel voor ouden van dagen, zoals het bestuur stelde. Evenmin werden "krankzinnigen" opgenomen, hoewel op al deze regels wel eens uitzonderingen werden gemaakt.

Een schrijnend voorbeeld van zo'n uitzondering was het verblijf in het ziekenhuis van

Anna de Vries uit Voorst. Deze Anna was niet ziek genoeg voor het ziekenhuis, maar thuis had ze geen goede ligging en was geen toezicht. Zij had zelf geen cent en woonde bij haar broer in, die altijd dronken was. Dokter Van Zanten kreeg zelfs klappen van haar broer als hij om geld kwam. Maar met steun van zuster Wilkens kreeg Van Zanten toch f 100 los bij De Vries. Hiervoor had hij een niet al te duidelijke rekening geschreven, want hij was bang voor een pak rammel. Iedereen was bang voor de dronkaard die aan chronische delirium tremens leed. Het probleem loste zich op, toen Anna op 6 juni 1909 in het ziekenhuis overleed.

De voeding

We zijn van het standpunt uitgegaan dat de liefdezusters hun uiterste best deden wat betreft de verzorging van de zieken. Ook aan de voeding werd grote aandacht besteed. In het begin had men voor de moestuin de huismeester en later liet men deze verzorgen door een tuinman of losse kracht. We zijn natuurlijk nieuwsgierig wat er verbouwd werd en maken een wandeling door de tuin. We zien er frambozen, kruisbessen, rode en witte bessen, aardbeien. Er staan ook pruimenbomen. Kijken we ook even op de rekening van de tuinman dan zien we niet alleen groenten zoals tuinbonen, kropsla, raapstelen, peterselie, bonenkruid, korte wortelen en spinazie, maar ook tuinbouwzaden. Wortel-, andijvie-, sla-, bieten-, komkommer-, spinazie-, postelein-, prei-, en Brussels witlofzaad. Ook staan vermeld tuinbonen, stamsnij- en stamslabonen (zowel dubbele als enkele), stoksnij- en stokslabonen, pronkbonen en bruine bonen

en tot slot chalotten. Niet te vergeten koolplanten. Soms staat er bij vermeld: "voor de inmaak".

Niet alleen de moestuin maar ook de bloementuin werd goed verzorgd, gezien de sortering die de tuinman leverde. Reseda, flox, asters, gladiolen, dahlia's, salvia's, begonia's, leeuwenbekken en lathyrus. De zusters zullen het ziekenhuis zeker opgefleurd hebben met bloemen uit de tuin.

Het waren niet altijd de goedkoopste groenten die men kocht want Brussels lof ofwel witlof kostte in 1925 f 1,70 per kilo. Koolplanten een halve cent per stuk en de sla-planten een cent. Pronkbonen één gulden en bruine bonen 54 cent per kilo. Stamsnijbonen f 2 en stamslabonen f 1,60. Bovendien moest de tuinman J.W. Kruitbosch ook betaald worden voor zijn werk. Hij rekende 60 cent per uur. Wijnbergen, die ook wel eens in de tuin werkte, verdiende 40 cent en Denekamp 30 cent per uur.

Eieren had het ziekenhuis ook zelf. Sinds 1901 werden, op verzoek van de toenmalige directrice, kippen gehouden, omdat er veel afval was in huis en tuin.

Nu we de rekening van de tuinman gezien hebben, gaan we ook even in het huishoudboekje kijken. Daar lezen we uitgaven voor spek, carbonade en vlees bij Scholten en Van Spiegel, maar ook vleeswaren zoals rookvlees. Ook vis kwam regelmatig op tafel en niet te vergeten de post kruidenierswaren bij Teeuwsen, Tiemens en Huisman. Bij Spijker werd boter gekocht in vaatjes van 10 kg. Melk, karnemelk en kaas komen we natuurlijk ook tegen. Vervolgens komt op de lijst van versterkende middelen wijn voor, cognac voor een geklutst ei of brandewijn, gekocht bij de fa. Wernink. Met St.

Patiënten en personeel in de lighal (1910). (Foto coll. O.K.V.)

Nicolaas staan speculaasjes, snoep en gebak op de lijst van uitgaven en met Kerst sinaasappels. Vervolgens was er jaarlijks een lange lijst van giften van verschillende personen voor de keuken van het ziekenhuis. Dit is de lijst van 1901:

Eieren	Frambozen
Rookvlees	Kersen
Hoofdkaas	Meloen
Schelvis	Bessen
20 Haringen	Noten
Worst	Zak knollen
Blik tong	Zak wortelen
50 Oesters	2 Hazen
6 Blik doppers	2 Konijnen
2 „ snijbonen	6 Kippen
1 „ capucijners	Haantjes
1 „ kropsla	1 Zandtaart
1 „ andijvie	1 Feestaart
2 „ soep	Soezen
2 Fles postelein	1 pot citroengelei
Abrikozen	4 krentenbroden
Tafelappelen	1 zak St Nicolaas
Stoofperen	9 Banketletters
Stoofappelen	1 Kerstkrans
Zoete appelen	1 Tulband
Inmaakandijvie	1 Fles Bessenwijn
Allerlei groentes	6 Fles sherry
Aardappelen	Tomatenplanten enz.

Hieruit mag men concluderen dat de voeding een belangrijk onderdeel was van de verzorging in het ziekenhuis. Uit de extraatjes met St. Nicolaas en de overige feestdagen blijkt dat de patiënten goed verzorgd werden. Met St. Nicolaas kregen personeel en patiënten allemaal een klein presentje. Het personeel kreeg aan het

eind van het jaar vaak een kleine “fooi”. Bij de lijst van giften mag men snijbloemen, maar ook planten voor de siertuin, niet vergeten.

De financiën

We hebben reeds gezien dat het ziekenhuis een zeer gering bedrag aan vaste inkomsten had. Deze vaste inkomsten bestonden uit de inkomsten van verpleging, gebruik van bad, het verlenen van thuiszorg door verpleegsters en vergoeding voor het in beperkte mate uitlenen van ziekenhuisgoederen, zoals bedden, drinkbekers, ondersteunen enzovoort. Moeilijk schoon te maken artikelen werden niet uitgeleend. Veel leverde dit uitlenen niet op, want alleen de beter gesitueerden moesten betalen. De armen werden gratis geholpen en de minvermogenden tegen aangepast tarief. De hieruit verkregen inkomsten waren nooit meer dan f 1000. Van de gemeente werd een jaarlijkse subsidie ontvangen van f 500. Een andere min of meer vaste bron van inkomsten was de contributie. Er was een lange lijst van contribuanten die jaarlijks een vast bedrag van f 1 tot f 100 gaven. In het jaar 1895 ontving het ziekenhuis op deze wijze f 2470. Dit bedrag bleef ongeveer gelijk tot aan de Eerste Wereldoorlog; daarna liep deze vorm van inkomsten terug. Een andere belangrijke bron van inkomsten waren de schenkingen, zowel financieel als materieel. A.C. Baron van der Feltz schonk in 1904 bij zijn benoeming als bestuurslid f 5000, een geweldig bedrag als men bedenkt dat het huisbewaardersechtpaar Mannessen f 175 plus kost en inwoning per jaar verdiende. Van mevrouw De Roock

kreeg het ziekenhuis in 1920 f 10.000, waarvoor de voorzitter haar persoonlijk ging bedanken. De heer Ribers, bewoner van het Bruggenbos, zuiverde een aantal malen het tekort op de jaarrekening aan. Ook kreeg het ziekenhuis legaten van mevr. de wed. Cramer, mej. Bouman, mej. Krans, mej. Kronenburg en anderen. Veel “schenkers” van bedragen, die opliepen tot duizend gulden, wilden anoniem blijven. Toneelvereniging de “Harmonie” gaf uitvoeringen ten bate van het ziekenhuis, evenals de toneelvereniging “Aurora”. In de kerk van Twello werden concerten ten bate van het ziekenhuis georganiseerd. Ook de muziekvereniging “Excelsior” droeg haar steentje bij. In 1894 kreeg men van de niet meer bestaande sociëteit “Amicitia” in Twello f 260. Een collecte in de kerk van

Terwolde leverde f 6,50 op. Met trots werd in het jaarverslag van 1907 vermeld: “De feestcommissie uit Nijbroek, opgericht ter inhaling van onze nieuwe burgemeester, haar overgeschoten gelden niet beter weet te besteden dan ze ter nutte onzer inrichting te doen strekken”. Buiten deze groep van gevers was nog het damescomité van bijstand, reeds in het leven geroepen bij de oprichting. Dit comité zorgde niet alleen voor financiële hulp verkregen door activiteiten, maar vooral voor materiële hulp. Zij organiseerde verlotingen waarvoor mevrouw Crommelin o.a. een eigen gesneden naaidoos schonk en op haar aanwijzing, geklede prachtpoppen. Dit comité zorgde er ook voor dat de linnenkast goed gevuld bleef. Zij schonk onder andere: manspakken, jongenspakken en vrouw

JAARREKENING 1895.

Ontvangen contributien	f 2470 00	Te kort over 1894	f 39 58
Extra giften	771 00	Gewone huishoudelijke uitgaven	2001 13
Inhoud van de bus	12 86	Salaris Directrice en Verpleegster	400 00
Rente van f 1000 pandbrieven	40 00	Salaris Dienstboden	150 00
Ontvangen verpleeggelden	483 82	Administratie-kosten	76 40
		Kosten van aanschaffing van linnengoed, kleeren enz.	145 41 ⁵
		Hulp van tijdelijke verpleegsters en reiskosten	255 20
		Verbandmiddelen en instrumenten	107 90
		Geneeskundige hulp en medicamenten	memorie.
		Heilgymnastiek	152 00
		Uitgaven voor den tuin	26 18 ⁵
		Nog slechts in kas ter betaling memoriepost!	363 87
	f 3727 68		f 3727 68

REKENING STICHTING BARAK.

Giften van particulieren	f 1300 00	Aannemingssom	f 2273 00
Gift van de gemeente Voorst	250 00	Opzichtersloon en dagelijksch toezicht begroot op	139 10
Verkoop pandbrieven Friesche en Groningsche Hypotheekbank	1000 00	Bijkomende kosten der aanbesteding	15 00
Te kort dat later op de een of andere wijze moet gevonden worden	487 95 ⁵	Bijwerk en menbiling	338 80 ⁵
	f 2987 95 ⁵	Badinrichting	222 05
			f 2987 95 ⁵

De jaarrekening 1895 van het ziekenhuis.

Geachte Luster Directie!

Recht hartelijk kom
we u bedanken voor gebruik
van 't bekertje, voor mijn lieve
man, u heeft er ons een groote
dien - mee bewere, voor zieke
is 't zoo gemakkelijk.

Mag ik u ingesloten 25 gulde -
geve voor 't ziekenhuis!
Van onze bekeerde gracte -

J. van der Linthorst -
Overveld

Wilp 22 Feb 1928

Een bedankbrief met een gift uit 1928.

CONCERT

Herv. Kerk te TWELLO,

ten bate van het Ziekenhuis
aldaar, op ZONDAG 30 NOV.
1924, namiddags 2½ uur, te
geven door: Mevrouw

BETTY DIJKSTRA (sopraan)
en de heeren

NOL IJSSSELDIJK (bariton),

H. KLIJN (viool) en

W. FRANÇOIS (orgel).

Kaarten à 50 ct. aan de
kerk te komen. (6064)22

Aankondiging in het nieuwsblad voor Epe, Heer-
de en omstreken van een concert ten bate van het
ziekenhuis..

spinnen en zij kocht slofjes bij Koolman
voor de zieken.

Dankzij de goede contacten van mevrouw
Crommelin kreeg het ziekenhuis veel goe-
deren van "Luie Vlijt" en van de Neder-
landse Naaivereniging in Den Haag, be-
staande uit ondergoed en dekens. De vere-
niging "het Mosterdzaadje" bedacht de lin-
nenkast ook een aantal malen. Plaatselijke
verenigingen, zoals de Christelijke Meisjes
Vereniging, schonken ook veel door haar
zelf gemaakte goederen aan de linnenkast.
Buiten deze schenkingen was er nog een
lange lijst van giften, zoals de jaarverslagen
laten zien.

Luiers (groot en klein)	mansborstrokken
molton luiers	geëmailleerde toiletemmer
katoenen luiers	kom, kan en carafe
keukendoeken	1 gemakje
pop	damspel
gedenkboek van de koningin	tinnen kruikje
vrouwenhemden	zakdoeken
10 gebruikte broeken	1 bedezel
speelgoed	houten ledikant
prentenboekjes	afneemdoeken
1 voetenzak	8 bonte slopen
lakentjes	6 flanellen hemden
slopen	jongenshemden
ondersteek	lessenaartjes
1 ijsblaas	gebruikt ziekenwagentje
elastieken zwachtel	6 paar gebruikte kinderkousjes
eenig gebruikt linnengoed	6 kinderboezelaars
ligplank met zeildoek	irrigator
kussentjes	urineschuitje
Sputapotje	zandzakjes
Gedenkschrift P. Kruger	

Met al deze giften was het ziekenhuis na-
tuurlijk zeer in zijn sas. Wanneer we lezen
over al deze schenkingen, dan krijgt men al
gauw de indruk dat alles van een leien dak-
je liep. Niets was minder waar. De smalle
financiële basis maakte het moeilijk het zie-
kenhuis goed te runnen.

Ook was het soms moeilijk om van kerke-
lijke armbesturen geld los te krijgen. Voor
die armbesturen moest het duidelijk zijn,
dat de bewuste patiënten tot hun kerkge-
nootschap behoorden. Hetzelfde gold voor
de gemeente, die het betalen vaak afschoof
op de kerk.

Het werd iets eenvoudiger toen de zieken-
fondsen zich aandienden, hoewel de vere-
niging Ziekenhuis-, Verplegings- en Ope-
ratiefonds "Voorst" pas in 1926 opgericht

werd. In Deventer bestond al sinds 1860 een ziekenfonds voor de "arbeidenden stand". Pas na het einde van het organisatieverbod (Franse revolutie) in 1872 ontstonden hier en daar non-profit ziekenfondsen en vakbonden, maar de meesten pas na 1900. Vanaf 1872 kwam er ook meer overheidsbemoeienis. Het kindernetje van Van Houten over kinderarbeid in 1874, de Arbeids-wet in 1889, de Ongevallenwet in 1901, de Ziekte wet in 1930 en het ziekenfondsbesluit naar Duits model in 1941.

De eerste problemen

In de jaren twintig ontstonden er langzamerhand problemen rond het ziekenhuis. Geldgebrek was altijd een belangrijke factor bij die problemen. De zusters klaagden over te veel werk en wilden er een zuster bij hebben. In 1909 was het al wenselijk gebleken, dat een vierde zuster in dienst kwam, maar dat kostte al gauw f 300 per jaar en dat was te duur. De klacht van de zusters was niet onterecht.

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog begonnen de problemen voor het ziekenhuis steeds grotere vormen aan te nemen. De salarissen stegen hard. In 1914 verdiende de directrice f 500 en de zusters respectievelijk f 210, f 150 en f 80. In 1925 waren deze salarissen opgelopen tot f 1.000 per jaar voor de directrice; zuster Kriek verdiende f 600, de zusters Cadema en Arendshorst f 300 en de leerling-verpleegster Jager f 275.

Voor verbetering van het meubilair in de operatiekamer was geen geld. In 1924 werden voor f 175 tweedehands instrumenten

en een elektrische sterilisator gekocht. De artsen moesten zich nog steeds behelpen met een operatiestoel, en dan zijn we reeds in 1925. In 1926 was de verzekerde waarde van operatiestoel, brancard en instrumentarium f 300. De linnenkast moest dringend vernieuwd worden. Hiervoor zou mevrouw Van der Feltz zorgen. In 1930 verzocht het bestuur de gemeente om subsidie voor een auto- of raderbrancard. Maar die kwam er niet, omdat het ziekenhuis in dat jaar een andere bestemming kreeg.

De ziekenhuisbenodigdheden werden ook uitgeleend. Dit geschiedde op dezelfde voorwaarden als die voor de verpleging in het ziekenhuis. Min- of onvermogen gratis of aangepast tarief. Hiervan werd ook veel gebruik gemaakt, gezien de dankbare brieven en posten in de administratie.

Hoewel de problemen voornamelijk van financiële aard waren, waren er ook andere moeilijkheden. Zo was er in de jaren twintig een slechte verhouding ontstaan tussen de directrice en dokter Bruinsma uit Twello. Het publiek bemoeide zich er zelfs mee en verkondigde dat zuster Kraek om die redenen ontslag gekregen had. Maar niets was minder waar; zij scheen zeer zenuwachtig te zijn en nam binnen veertien dagen zelf ontslag.

Het bestuur ging met de dokter praten om de taken van de directrice en de dokter beter af te bakenen. Maar dit leverde uiteindelijk niet het gewenste resultaat op. Op 1 juli 1927 nam directrice A.H.C. Hollander ontslag. Zuster G. Elise van Leusen werd de nieuwe en tevens laatste directrice van het ziekenhuis.

De pogingen om meer inkomsten te verwerven

Het ziekenhuisbestuur stelde alles in het werk om de kosten te reduceren. De was enkele maanden laten doen door een vrouw bleek niet goedkoper dan de wasserij, dus

de was ging weer naar Meeuwsen. Men ging bij artsen de operatiekamer aanbevelen, maar dat zette ook geen zoden aan de dijk. De ontwikkeling bleef achter bij de ziekenhuizen in Deventer, Zutphen en Apeldoorn. Door geldgebrek had het ziekenhuis nooit de beschikking gehad over

Twello, April 1919

NOTA

De Ned. Herv. Diaconie te Twello
van het Ziekenhuis voor de Gemeente Voorst te Twello.

Zegel		25
1001/3 dagen verpleging		5
van 16 Jan. tot 29 Maart		
Van Anna Kriek		
à f 1.50 p.d.		109.50
Gebuit van operatiekamer		
en verband		17.45
Van Nona Wijnbergen		127.00
		40.50
		f 167.55

Zuster van Rijnsdijk
Directrice
den 29 Augustus 1919

Nota uit 1919. De verpleegkosten bedroegen toen f 1,50 per dag.

röntgenapparatuur. Het bestuur deed moeite om het aantal patiënten te verhogen door de verpleegkosten met 50 cent te verminderen; dit was lager dan de f 2,50 die men in de Deventer ziekenhuizen vroeg. Doch meer patiënten leverde deze maatregel niet op. In 1929 bedroeg de verpleegprijs f 2,75 voor volwassenen en voor kinderen de helft. Bij de oprichting van het ziekenhuis waren de verpleegkosten 50 cent, dit alles per dag.

Bij het zoeken naar meerdere vaste bronnen van inkomsten ging men een deel van het ziekenhuis verhuren. In 1918 kwam er een overeenkomst tussen de Stichting Ziekenhuis en mevrouw Elisabeth Sophie Hester Jacoba Kops. Zij was eerst weduwe van J.F. van Moorsel en later van F.H. van Moorsel. Zij kreeg het recht op gebruik van twee ineenlopende kamers met serre, die het bestuur aan de oostzijde liet aanbouwen. Vanwege de dure tijd moest mevrouw Kops f 2500 bijdragen in de kosten van aanbouw. Dit bedrag bleef onvervreemdbaar eigendom van het ziekenhuis. Verder genoot zij volledige huisvesting met voeding, bewassing, aanpleging van één der verpleegsters en huishoudelijke hulp van een dienstbode. Zij kreeg geen geneeskundige hulp, medicijnen of versterkende middelen. Voor kleine reparaties aan lijf en linnen goed kon alleen gezorgd worden voor zover mogelijk.

Het bestuur liet de kamers behangen, schilderen, plafonneren en van stookplaatsen voorzien. De voorkamer bovendien met een marmeren of granieten schoorsteenmantel. Mevrouw Kops zorgde voor kleden, gordijnen, meubelen, serviesgoed, bedlinnen en

verder persoonlijk behoef. Volgens de gesloten overeenkomst moest zij hiervoor jaarlijks f 2000 betalen; bij vooruitbetaling per kwartaal met een looptijd van twee jaar. Ook werd gedacht aan verpleging van oudere dames voor een bedrag van f 3,50 à f 4 per dag. Bij dit bedrag was kost en inwoning wel inbegrepen, geneeskundige verzorging niet. Begin 1927 werd een advertentie geplaatst in een veel gelezen blad om één of meer patiënten te vinden voor langdurige lichte verpleging.

Het patiëntental bleef achter, het ziekenhuis verouderde en kon de ontwikkelingen van de tijd niet bijbenen. Niet alleen het gebrek aan financiën speelde hierbij een grote rol, maar ook de kleinschaligheid. De opzet van het begin, met een grote mate van weldadigheid, gesteund door een aantal vaste inkomsten was grotendeels verdwenen. Er moest gemoderniseerd worden. Hiervoor riep het bestuur in 1925 de hulp in van dr. J.L.C. Wortman, specialist in harten nierziekten, verbonden aan het Tessel-schade-ziekenhuis te Amsterdam. Het bestuur schrok van de kosten voor verbeteringen. De toestand bleef zoals het was, er was geen geld. Hoe slecht de financiële situatie was, bleek uit het feit dat er zelfs geen mogelijkheid was om dr. Wortman zijn declaratie van f 1500 te betalen. In 1927 kwam men overeen in drie termijnen van f 500 te betalen. Toegezegd werd, dat in één keer betaald zou worden, als er geld zou loskomen uit het faillissement van mr. Everts. Volgens de curator kon het ziekenhuis wel iets tegemoet zien. Volgens een schrijven van 21 februari 1932 had dr. Wortman echter op dat moment - reeds zeven jaar later -

zijn laatste f 500 nog steeds niet ontvangen.

“Huize Twello”

Na het wegvallen van de steun van mr. Everts en door intering van het kapitaal zag het bestuur geen mogelijkheden meer het ziekenhuis te exploiteren. Er werd gedacht aan opheffing. Het bestuur deed nog een uiterste poging om het complex rendabel te maken. De waarnemend secretaris-penningmeester nam contact op met de Nederlandse Centrale voor Practische Werkverruiming en Hulpverlening (P.W.H.) gevestigd te Arnhem. Hiermee werd een overeenkomst gesloten om van het ziekenhuis een tehuis voor vrouwen te maken. Er werd een begroting gemaakt waaruit bleek dat die pas sluitend was bij een bezetting van 20 personen van elk f 450 of bij een bezetting van minder personen tegen hoger tarief.

Er kwam een overeenkomst tussen beide partijen. Het ziekenhuis werd een tehuis voor vrouwen die door zorgen in moeilijkheden kwamen en een vriendelijk en rustig verblijf wensten, zoals de folder liet weten. Het ziekenhuis kreeg de naam “Huize Twello”.

De Centrale P.W.H. huurde het ziekenhuis van de Stichting Ziekenhuis en nam de exploitatie op zich. De Stichting Ziekenhuis behield haar eigendommen en bijzondere inkomsten. Deze bestonden uit het verhuren van een paar kamers aan het consultatiebureau. De afdeling operatiekamer, hoogtezon enzovoort werd gehandhaafd met het oog op mogelijke hulpkansen voor Twello en omgeving. Door de Centrale

P.W.H. werd een plaats in het bestuur aangeboden aan mr. A.C. Baron van der Feltz. Een langdurig en gelukkig huwelijk is het niet geweest. Door de veranderingen werd het overvloedige personeel ontslagen. Er waren kibbelarijen over en weer met steeds als achtergrond de financiële problemen. Er zijn niet voldoende vrouwen die hun intrek willen nemen in “Huize Twello”. Ook bleek dat de directrice, om welke reden dan ook, weigerde bepaalde personen te huisvesten. Deze werden wel door de Centrale P.W.H. ondergebracht in hun tehuis te Groesbeek. Op 6 mei 1931 kwam er een brief binnen van de Centrale P.W.H. met onder andere de volgende inhoud:

“De toestand van Twello eist definitief een oplossing. Toen ons gevraagd werd met U samen het tehuis een nieuw emploi te geven, ontgingen ons niet de moeilijkheden, door antecedenten, bestaande verplichtingen en tradities daaraan verbonden. Wij wilden U dienen gezien ons schrijven van 21 juli 1930. Na ruim een half jaar is de toestand dat op de eerst gevolgde weg niet kan worden voortgegaan. Een catastrofe nadert wanneer niet een andere weg wordt ingeslagen”.

Het voorstel luidde: de directrice zou de aanwezige gevallen in particuliere verpleging nemen en zelfstandig gaan wonen. Een echtpaar, dat eigen inkomen had, zou voor eigen risico de exploitatie aanvaarden en betaalde aan de Stichting de overeen te komen huur. De Centrale P.W.H. zou doorgaan met het aanbrengen van gevallen, doch dan ook zodanig, dat elke kamer economisch op zou brengen wat ze kon, namelijk door twee of drie personen op een kamer te plaatsen. Verpleging, vuur, licht, reparatie, alles zou voor rekening van de

exploitant zijn. De Centrale P.W.H. volgde dit systeem in haar inrichtingen tot grote wederzijdse voldoening.

Het einde

Wat er ook geprobeerd werd, de financiële problemen bleven. Op 5 mei 1931 schreef de toen nog in dienst zijnde directrice Lise van Leuzen aan de Centrale P.W.H.: *"Gisteren kreeg ik een quitantie aangeboden voor het elektrisch licht en kon dit niet betalen. Op het gemeentehuis was er ook geen geld voor. De dienstmeisjes blijven ook niet als ze geen salaris krijgen."*

Getracht werd om goedkopere dames voor het tehuis te vinden die ook mee konden werken. Dit zou een dienstmeisje uitsparen. De perikelen die er waren konden vanwege de slechte financiële toestand niet opgelost worden.

De overeenkomst tussen de Stichting Ziekenhuis en de Centrale P.W.H. werd op 1 maart 1932 ontbonden. Op dat moment waren alle verpleegsters reeds verdwenen en waren alleen de directrice en twee dienst-

boden, te weten juffrouw Oldenhof en juffrouw Stoelinga, nog in dienst. De huur werd overgedragen aan het echtpaar De Jong dat reeds in het gebouw woonachtig was.

We kunnen stellen, dat deze overgang van de exploitatie in particuliere handen het definitieve einde betekende van het ziekenhuis te Twello.

Bronnen

Archief gemeente Voorst.

Archief Oudheidkundige Kring Voorst.

Salland gezondheidszorg verzekeringen.

Eper courant.

56 miljoen Nederlanders en hun gezondheid.

De nieuwe geneeswijze, door L. Heuman.

De verenigde gestichten, door C.M. Hogenstijn.

Ach lieve tijd Deventer.

Vijfduizend jaar dagelijks leven, door W. van Stuyvenberg.

Folkloristische tradities rond de geboorte

door Th. Küpers

Voor al onze voorouders kenden allerlei gewoontes die met de verschillende fasen in een mensenleven te maken hadden. In dit artikel diverse wetenswaardigheden rond de geboorte.

De ooievaar

Als één na oudste van een gezin van elf kinderen heb ik heel veel geboortes meegeemaakt. Neen, niet dat wij al ingewijd waren in het grote geheim; we wisten niet beter dan dat de ooievaar de kindjes bracht. En dat werd versterkt door het volgende. Als ons jongste broertje of zusje op dat moment één jaar was, zei mijn moeder: "Ga maar eens naar de Wal om voor een kindje te zingen".

De Wal, daarmee bedoel ik de omgeving van Kasteel Bergh in 's Heerenberg. Daar stond een archieftoren waarop een ooievaarsnest zat, en wij togen er naar toe om het volgende liedje te zingen:

Uiver, uiver, pielepoot

Breng me een kindje in de schoot

Ik zal het goed bewaren

Een kindje met gouden haren.

We zagen er geen ooievaar, maar ja hoor, binnen enkele weken hadden we er weer een broertje of zusje bij. De ooievaar had het gebracht, en hoe die dan binnen gekomen was bleef voor ons een raadsel. Onze vraag: "Waarom moet mama dan nu in bed liggen?" werd beantwoord met: "De ooievaar heeft mama in het been gebeten en daarom moet ze nu rusten."

En als de baby borstvoeding moest hebben, ging moeder in de kamer met de rug naar ons toe zitten en legde dan ook nog een doek over het kind. Want je zou eens iets van haar blote borst kunnen zien.

Zo was het in onze jeugd, zo'n 65 jaar geleden en we waren er zeker niet minder gelukkig om. Maar wat is er in de loop der jaren veel veranderd, en natuurlijk ook ten goede. Kinderen worden al jong vertrouwd gemaakt met dit grote gebeuren. Ze worden er nauw bij betrokken en er wordt open en vrij over gepraat. En toch is de ooievaar gebleven. Niet meer als de bringer van een baby, maar wel als een symbool van geluk. Regelmatig zie je in tuinen voor een huis een ooievaar staan als er een kleine geboren is. Maar waarom er dan ook nog hele lijnen vol babykleertjes opgehangen worden is mij een raadsel. Me dunkt dat het versieren met wat vlaggetjes en slingers dan zeker zo feestelijk is.

Blijft de vraag: "Waar komt de naam ooievaar vandaan?". Volgens deskundigen noemden onze voorouders dit dier in het Middelnederlands "odevare" en dat moet komen van "odebaar", hetgeen schatdrager betekent. Ode komt namelijk van het Oudsaksische "ôd" = bezit of schat en "baar" is afgeleid van baren en beren, dat allebei dragen betekent.

De naamgeving

Als je tegenwoordig de geboorteadvertenties leest, verbaas je je wel eens over de namen die aan een kind worden gegeven.

De meest wonderlijke variaties, waarbij je geen enkel raakvlak met "gewone" namen kunt ontdekken. In de boekhandel zijn ook boekjes te koop, waarin aanstaande ouders een hele schakering van namen kunnen vinden. Dat was vroeger heel anders. Namen bedenken was geen probleem, want de kinderen werden vernoemd naar grootouders, ouders en eventueel ook nog naar ooms en tantes.

In de Katholieke Kerk kreeg een boreling een peter en meter, meestal een broer van de vader en een zuster van de moeder, maar soms ook een goede kennis of een vriend of vriendin. Deze peter en meter kregen volgens de kerk de opdracht toe te zien op de godsdienstige opvoeding van het kind om bij nalatigheid van de ouders of het wegvallen ervan deze taak over te nemen. Vooral de meter ging dan mee naar de kerk om het kind ten doop te houden. Maar in de praktijk kwam het er op neer dat peter en meter goed waren voor de kadootjes bij verjaardagen en bij andere hoogtepunten in het leven van hun petekind.

Geboortekaartjes

Naast de geboorteaankondiging in de krant worden ook geboortekaartjes verstuurd. In onze jeugd kenden wij dat niet en werd de geboorte van een zoon of dochter door de jonge vader bij de burens aangezegd. Als het al een groter gezin was, dan kwam de oudste dit doen met de volgende boodschap: "Met de complimenten van mien va en moe en wie heb d'r weer een breurke (zuske) bie". De boodschapper kreeg dan een snoepje en spoedde zich naar het volgende adres. Toch hebben de geboortekaartjes al een

ruim honderdjarige traditie; sinds de negentiende eeuw werden ze verstuurd aan familie en vrienden. Een Nederlandse verzamelaarster heeft er al 35.000 in haar bezit, en de oudste stamt uit 1873. De tekst hiervan luidt:

De advocaat Jan Achter-de Molie en zijne vrouw kondigen U met genoegen aan dat er hun heden middag een zoon geboren is.

Gent, 8 mei 1873.

De trends van deze kaartjes zijn in de loop der eeuw nogal gewijzigd. Werden aanvankelijk alleen kaartjes verstuurd door de "deftigheid", in de jaren vijftig werd het een algemeen gebruik. Af en toe werd de rode kool als symbool gebruikt (kindjes kwamen uit de rode kool), de ooievaar was en is nog steeds veruit favoriet. Roze kaartjes met strikjes en kantjes voor een meisje en dito blauwe voor een jongen waren er een tijd lang, en handige moeders maakten zelf kaartjes als borduurwerk. Op dit ogenblik zijn beertjes, clowns en niet te vergeten Nijntje van Dick Bruna in. Op "katholieke" kaartjes stonden natuurlijk engeltjes en een doopvont of andere passende attributen, en de tekst: "met dank aan God" enz. Bijzonder in de verzameling zijn de oorlogskaartjes en de tijd kort erna. Ze werden bijvoorbeeld gedrukt in de kleuren rood-wit-blauw, of het kind kreeg namen van de prinsesjes. En zo heeft iedere tijd, en dus iedere generatie zijn eigen manier om te laten weten dat ze (weer) vader en moeder zijn geworden.

Het sturen van kaartjes is trouwens niet uitsluitend een Nederlands gebruik. De verzamelaarster heeft ook kaartjes uit Ja-

pan, Frankrijk, Zuid-Afrika en Amerika. In Duitsland worden geen kaartjes gestuurd; daar plaatst men een advertentie. Dit gebeurt bij ons pas in de laatste jaren.

Dopen en kerkgang

Bij de katholieken werd het kind, als het even kon, op z'n geboortedag nog in de kerk gedoopt. Want als het misschien een zwak kind was en gauw zou sterven, dan kwam het in ieder geval in de hemel. Stierf een kind ongedoopt, dan werd het op ongewij-

de aarde begraven, aan de rand van het kerkhof onder de heg. Gelukkig is dit al jarenlang verleden tijd.

Bij de protestanten ging het allemaal wat anders. In veel kerken werd slechts vier maal per jaar gedoopt, en dan veel kinderen tegelijk. De kinderen waren dan drie à vier maanden oud. In alle gevallen was er na de doop een feestje thuis, waarbij beschuit met muisjes en krentenwegge niet mochten ontbreken. Het was altijd wel een besloten familiefeest, want het feest voor de burens zou later plaatsvinden. Maar de

fulf 1 ^e		1896	
Bemerking		Op den 26 ^{en} Februar 1896	
In ocht 12 uur begin der		Geboren. Willemina Bernardina	
bevalling en middags om		Maria Scholting L. 80 knt.	
half drie werd het kind		als naamdoop Gedoopt	
Geboren. In der loeset van		door D. A. P. Schvett. Meten	
de beide grootouders Dochter		en pastoor der parochie Wld	
Schvett en vrouw Belet		M. Martinus te Christenroede	
bater het was licht maar		lygestaan door H. Linthorst	
en har konet. Is van 1/2 Water		Dochter Yt Kind. E. G. Linthorst	
dikke ile befalling ging		Meten: Willemina Kunstbos	
als het doek. Invalend een		Grootmoeder en om 1/2 Kind.	
Xwevende borst		Droffgild 1/2 Pastoor 5'00	
de geboorne woog:		Caroline 250	
		Kous 1/2 anezzen foor 50	
		Dochter gevaagt walkeket 25 =	
		met inleggen van alle godvande 9 daggew	
		Nrou Belet, 6 weken 20 =	

Aantekeningen uit het "geboorteboekje" van de familie Linthorst met betrekking tot de geboorte van Willemina Bernardina Maria Linthorst op 26 februari 1896 (boekje eigendom van de heer F. IJsel-dijk.)

borrel en het brandewientje met suiker hoorden er al wel bij.

Volgens opvattingen van de kerk werd de kraamvrouw na de bevalling als onrein beschouwd. En voordat ze weer overal aan mee mocht doen, moest ze eerst haar kerkgang maken. Ze moest dan vóór de H. Mis van zeven uur vroegtijdig in de kerk zijn. Als dan de pastoor kwam, ging ze eerst biechten. Wanneer ze daarna weer in de bank zat, werd ze besprenkeld met wijwater. Dan kreeg ze een brandende kaars in de hand en met de andere hand moest ze de stola van de pastoor vasthouden. Ze gingen dan naar het Maria-altaar waar de moeder het kind aan Haar opdroeg. Van oudere vrouwen uit Terwolde hoorde ik, dat ze meerdere keren lopend naar Duistervoorde waren gegaan, toen op De Vecht nog geen kerk was. En ze waren nog nuchter ook. Ook deze ritus is al wel ruim 30 jaar geleden afgeschaft.

Bij de protestanten kwam de kerkgang voor in een iets andere vorm. Tijdens een dienst werd gedankt voor de voorspoedige bevalling en het herstel van de moeder. De man hoorde zijn vrouw te begeleiden van en naar de kerk. Bij thuiskomst werd nogal eens het zoveelste feestmaal aangericht.

Kandeel, krentenwegge, beschuit met muisjes

Het is in onze streken niet gebruikelijk om bij een doopfeest kandeel te schenken. In geen enkel streekgebruikenboek kwam ik het tegen. Wel herinner ik me dat bij de geboorte van de prinsesjes in de krant stond dat "ten paleize werd door de jonge vader (Prins Bernhard) overvloedig kandeel ge-

schonken tijdens het doopfeest".

Wat is dan wel kandeel? In de Summa-encyclopedie vond ik het volgende:

"Kandeel is een oudhollandse warme gekruide drank bereid met rijnwijn, melk, suiker, eierdooiers, kanceel en kruidnagels. Het wordt vooral geserveerd bij kraambezeken."

Wel is het in onze streken gebruikelijk om bij een geboorte het gezin een krentenwegge aan te bieden. Kleinere krentenbroden kreeg men van familie, maar burens, voetbalclubs, carnavalsverenigingen en anderen komen soms met een veel groter exemplaar aandragen. Vooral in Twente maken folkloristische groepen, bijv. boerendansers er soms een heel feest van. Men noemt dit gebeuren daar vaak: "met n'n kromm'n aarm gaon". Dit duidt op het feit dat men het krentenbrood vaak op een plank op de schouder draagt en er dan een gebogen arm om heen slaat. Heel vaak wordt er een fles sterke drank aan toegevoegd. Dit om de jonge vader "over de schrik heen te helpen". Voornamelijk bij geboorte van een eerste kind wordt dit gebruik in ere gehouden. Speurend naar de herkomst of de motivatie van dit gebruik vertelde iemand mij dat vooral vroeger krentenbrood een echte luxe was in heel veel gezinnen. Bij een geboorte, die toch al veel extra kosten met zich meebracht, was dit brood een welkome aanvulling op het dagelijks menu.

Volgens het bakkerijmuseum in Hattem vindt dit gebruik zijn oorsprong in de voorchristelijke tijd. Toen werden uit dankbaarheid grote broden aan de goden geofferd. Zoals reeds vermeld was er nog wel eens verschil in de grootte van een krentenbrood.

In het bakkersboekje van Zeelandia las ik dat in 1948 in Eefde een brood werd aangeboden dat twee meter lang was en 70 pond zwaar. Het allergrootste krentenbrood dat geregistreerd werd kreeg het gezin van een machinist in Almelo bij de geboorte van hun dertiende kind. Dit brood woog 150 pond en was 3.20 meter lang. Wat zullen ze ervan gesmuld hebben.

Kraamvisite

Vooral in boerenstreken was het de gewoonte dat enkele weken na de geboorte de buurvrouwen op visite kwamen. En omdat men vroeger een grote buurt had, was dat soms een heel gezelschap. Vaak bracht men dan versterkende middelen mee, zo-

als eieren en boter. Maar ook in de negen dagen dat de "jonge" moeder in bed lag, had men al aan haar gedacht. Sommigen brachten dan een pannetje met echte rundvleessoep, maar soms ook karnemelksepap met pruimen. Dit laatste was een goed middel tegen hardlijvigheid, waar de kraamvrouw wel eens last van kon hebben. Kadootjes werden niet meegebracht, hooguit misschien een lapje stof om een jurkje van te maken.

Wat een verschil met de dag van vandaag. Als men nu op kraamvisite gaat, brengt men truitjes, broekjes, slabbetjes en dergelijke mee die in de babykamer aan een waslijn worden opgehangen.

De buurvrouwen van vroeger werden eerst getraceerd op koffie met krentenbrood en

9 Oktober 1957: de 1000-ste baby op het consultatiebureau te Voorst. (Foto coll. O.K.V.)

daarna een "brandewientje met suiker", boerenjongens of een advokaatje. Op zeker moment werd de baby uit de wieg gehaald om een "rondje" te maken langs de vrouwen. Van de ene schoot naar de ander, onder het nodige commentaar van: "Op wie liekt ze noe?"

Het arme kind werd op de armen gehuseld, en zeker als het begon te huilen werd het nog meer heen en weer geschud. Misschien dat daar de naam "kraamschudden" vandaan komt, alhoewel ik er in de mij beschikbare lectuur niets over gevonden heb.

Beschuit met muisjes

Nergens heb ik kunnen vinden wat de oorsprong en betekenis is van de beschuit met muisjes waarop men getraceerd wordt bij een kraamvisite. Bij navraag bij het Bakkerijmuseum in Hattem vertelde men mij, dat de muisjes hun oorsprong hadden in de vóór-Christelijke tijd. Toen werd een pasgeboren kind door de stamoudste of het dorpshef tijdens een plechtigheid bestrooid met gekiemde tarwekorrels. Symbool van vruchtbaarheid. De tarwekorrels van toen zijn de muisjes van nu geworden.

Het is niet bekend wanneer deze traditie werd ingevoerd, wel herinner ik me dat bij de geboorte van Prinses Beatrix op 31 januari 1938 alle schoolkinderen verrast werden met een beschuit met oranje muisjes. En waarom men nu bij een dochter roze muisjes geeft en bij een zoon blauwe, ook in Hattem kon men die kleurkeuze niet verklaren. Maar dat geldt ook voor de eerste kleertjes van de baby.

Tot slot

Alle spoorwerk ten spijt ben ik er van overtuigd dat niet alle folkloristische gebruiken rond de geboorte uitputtend zijn behandeld. Wellicht zijn er onder U die dit nog kunnen aanvullen. Laat het dan weten aan de redactie van de Kroniek.

Bronnen

- Documentatie Staring Instituut, Doetinchem.
- Maandblad Traditie, uitgave van Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Utrecht.
- Bakkerijmuseum, Hattem.

Astma in de jaren '30

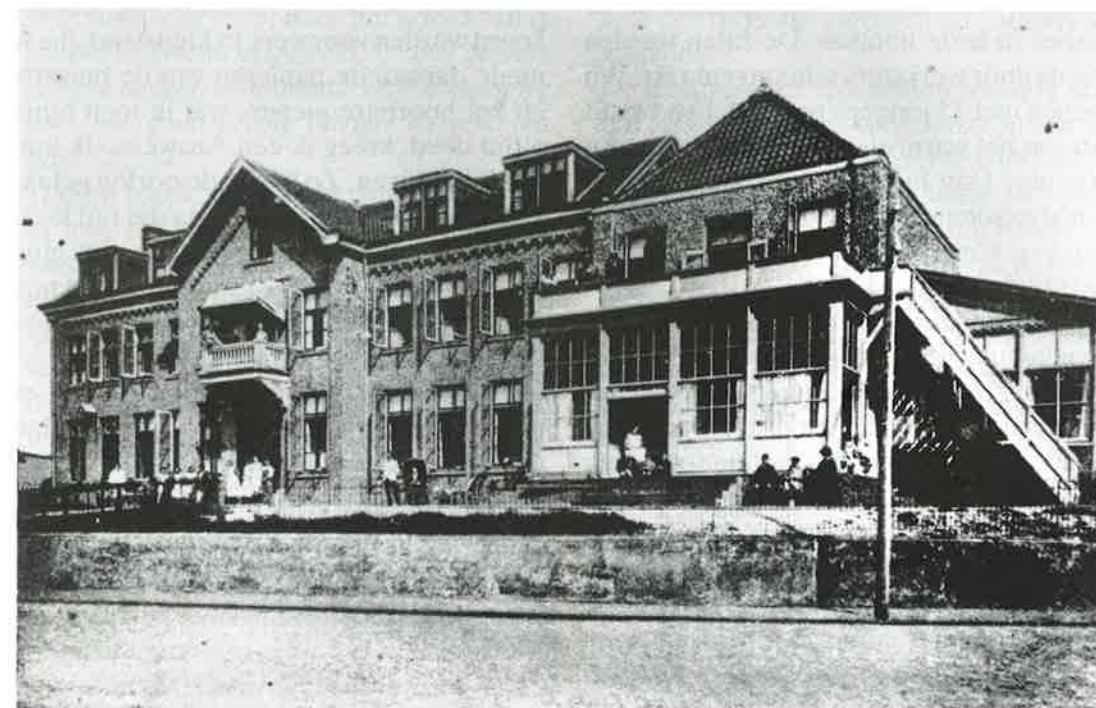
door G.J. Heijenck

Als je in 1924 geboren bent en je krijgt dan zes weken oud astma, dan weet je al heel spoedig dat er verschillende dingen zijn, die je niet normaal met de anderen mee kunt doen, o.a. hardlopen en in het hooi ravotten enz. Ook kom je in je schooljaren tot de ontdekking, dat je ieder voor- en najaar een week of vier thuis moet blijven vanwege je benauwdheid. De enige remedie was toen stomen, d.w.z. een koperen keteltje met een lange tuit op een spiritusbrander en dan de stoom die uit het tuitje kwam inademen.

De kinderarts schreef toen een frisse lichte slaapkamer voor, wollen dekens dus geen gestikte en geen stromatras. Dus werd

er voor mij boven een ruime frisse slaapkamer gemaakt, waar de schoorsteen midden door liep zodat het 's winters niet al te koud was. Want ook grote en plotselinge temperatuurverschillen waren uit den boze. En dan nog, als het mogelijk was, verandering van lucht. In die jaren waren er echter nog geen vakantiekolonies, die kwamen net even later. Dus was ik aangewezen op particuliere vakantietehuizen.

Eén daarvan was Badhuis Zeeduin in Zandvoort, waar ik twee vakanties heb doorgebracht. In 1937 vier weken en in 1938 zes weken. Iets wat je wel je hele leven bijblijft. Ten eerste ben je nog nooit ver van huis geweest en dan, voor toen, het enorme ver-

Deze Ansichtkaart van Badhuis Zeeduin stuurde ik in 1937 naar mijn ouders.

schil van het achteraf wonen en daar in de stad. Bijvoorbeeld electriciteit, waterleiding en de doortrek-w.c.

Beide jaren trof ik steeds een heel verschillende groep jongens, die ook steeds wisselden in de leeftijd van 10 tot 15 jaar. Iedereen had wel wat, allemaal uit de stad en vaak met moeilijkheden thuis. De leiding bestond beide jaren uit werkeloze schoolmeesters, die hun opleiding net hadden gehad maar nog geen werk hadden. Jaren later bleek, dat zij allemaal in andere beroepen waren terecht gekomen.

Vier weken van huis, met geen andere mogelijkheid dan schrijven, was niet altijd even leuk. Maar door het dagelijkse ritme kwam ik er toch wel goed door. 's Morgens om acht uur opstaan, wassen enz., brood eten en dan wandelen met de hele groep. Wij moesten zelf onze bedden opmaken en de kastjes in orde houden. De zalen werden steeds door werksters schoongemaakt. Wij sliepen met 15 jongens per zaal. Om twaalf uur was het warm eten en daarna rusten tot drie uur. Dan bij goed weer zwemmen in een afgebakend stuk zee. Na het brood eten nog een korte wandeling en om acht uur naar bed.

Het tweede jaar zijn mijn vader, broer, zus en een buurmeisje mij nog eens een halve dag komen opzoeken. Zij reisden eerst per fiets naar Harderwijk, vandaar met de boot naar Amsterdam en dan met de tram naar Zandvoort. 's Nachts hebben zij in het hotel van het Leger des Heils in Amsterdam geslapen. De volgende dag gingen ze weer met de boot en fiets terug. Ikzelf reisde beide keren met mijn vader heen en terug met een zogenaamde wilde bus. In Apeldoorn instappen en in Amsterdam uit-

stappen en dan 's avonds weer retour. Als we door de politie werden aangehouden moesten wij verklaren, dat wij een gezelschap waren dat een dagje uit was.

De toenmalige kosten zijn in deze tijd niet meer te begrijpen. In één van de door mij bewaarde brieven schreef mijn moeder, dat ze toen f 3,55 per 100 eieren ontving. De slachthanen van twee kilo per stuk brachten 50 cent per kilo op, terwijl ze daarbij nog opmerkte, dat er gezien de inkomsten nog wel twee weken kostgeld voor mij afkon. Deze vakanties aan zee hielpen wel want ik was beide keren enige kilo's aangekomen.

Na de lagere school was het de bedoeling, dat ik bij een pluimveebedrijf op Texel zou gaan werken. Maar toen kwam de mobilisatie en later de oorlog, dus werd het thuisblijven. In de oorlog moest ik nog wel gekeurd worden voor werk in Duitsland, maar mede dankzij de papieren van de huisarts en het hoorbare piepen, wat ik toen bijna altijd deed, kreeg ik een Ausweiss. Ik kon dus hier blijven. Zo ben ik de oorlog gelukkig goed doorgesukkeld en na die tijd kwamen er steeds betere medicijnen, dus ging het ook steeds beter. Al waren er toen nog wel eens verschillende dagen, dat ik niet veel kon beginnen vanwege ademnood.

Dankzij longartsen, pufjes enz., ben ik er nu nog steeds en in een betere conditie dan destijds. Toch ga ik nog graag één à twee keer per jaar naar zee. Die andere lucht inademen en vooral die eeuwige beweging van het water kan ik nog steeds niet vergeten.

Processen-verbaal

De pokken

Tot 1977 zijn pokken zeer gevaarlijk en gevreesd geweest in de wereld. Deze ziekte was zéér besmettelijk, vandaar dat men er uiterst voorzichtig mee omsprong. Vanaf de 19e eeuw bestond de koepok-vaccinatie. In ons land was men verplicht om de kinderen te laten vaccineren, zodat bij aanmelding op een openbare school 't zogenaamde "pokken-briefje" overlegd kon worden. Er was goede controle hierop, zoals blijkt uit onderstaand proces-verbaal.

Op 23 januari 1874 vergeleek de burgemeester van Voorst, J. van der Feltz, de leerlingenlijst van 1873, door het hoofd van de school te Twello opgesteld, "... met de overgelegde daarbij behorende verklaringen wegens met goed gevolg verrigte koepokinëting..."

Hierbij bleek, dat Lambertus Groothedde in mei 1873 werd toegelaten, terwijl het vaccinatiebewijs pas in januari 1874 werd afgegeven, en dat Egbert Scholten toegelaten in juli 1871 een vaccinatiebewijs inleverde op 28 december 1873. Het gevolg van deze vaststelling was, dat het hoofd "op het matje" moest komen om tekst en uitleg te geven.

"...Verscheen voorts op de dag als boven Aaldert Jan Haverman, oud negenen twintig jaren, hoofdonderwijzer geplaatst als hoofd aan de openbare school te Twello, die desgewenst verklaart dat Albertus Groothedde reeds lang voor Mei de school bezocht, misschien wel reeds sedert vijf jaren; dat door hem indertijd

door G. Vrieling

was ingeleverd een vaccinebriefje, afgegeven door Dr. de Kruijff te Terwolde, houdende verklaring dat hij zonder goed gevolg was gevaccineerd geweest, dat dit door comparant niet dadelijk is opgemerkt geworden; dat die jongen ll. zomer de school niet heeft bezocht, maar in dit najaar waarschijnlijk in November of December is teruggekomen..."

Het hoofd had hem toen toegelaten in de veronderstelling, dat het ingeleverde briefje in orde was. Bij latere controle van de ingeleverde briefjes zag hij, dat het bewijs van Albertus niet voldeed en "... toen de overtuiging heeft verkregen dat het dit niet was". Haverman had de leerling van school verwijderd tot hij een goed inentingsbewijs kon overleggen; hetgeen in januari geschiedde.

De leerling Egbert Scholten was ook al jaren op school en was toegelaten op een verklaring van zijn onderwijzer te Nijbroek, de heer Huender. Deze verklaarde dat Egbert gevaccineerd was, maar dat het bewijs verloren was geraakt. Het hoofd van de school te Twello verklaarde hierover:

"..... dat bij het nazien der verklaringen in December dit briefje van den onderwijzer Huender..... niet voldoende scheen weshalve hij hem naar Doctor van Hamel te Twello heeft gezonden om zich te laten revaccineren..... dat doctor van Hamel die vaccinatie verrigt en daarvan op 28 December ll. de verklaring heeft afgegeven....."

..... na voorlezing en goedkeuring met den comparant geteekend"

w.g.: J. van der Feltz

w.g.: A.J. Haverman

De mazelen

Evenals pokken waren ook mazelen besmettelijk en gevaarlijk en moest men van overheidswege schriftelijk aangeven waar de besmettelijke ziekte heerste.

Met zo'n papier betreffende een besmettelijke ziekte werd wel eens een grap uitgehaald.

"Op heden den 23 April 1878 verscheen voor ons burgemeester van Voorst, Bernardus Berenschot, oud 30 jaren, landbouwer, wonende te Twello die desgevraagd verklaart dat hij zondagavond j.l. te omstreeks 9 ure ... is ge-

weest met Willem van den Belt, Mattheus Havekes bij een paaschvuur ... dat hij niets weet van het wegnemen van een papier als kenmerk van besmettelijke ziekte "mazelen" van de deur der woning van Simons en het weder opplakken of opspijkeren van dat kenmerk op een bord aankondigende den publieken verkoop van het buitengoed Duistervoorde, voor de laan, naar dat goed leidende, geplaatst.

Waarvan wij dit proces-verbaal hebben opgemaakt en na voorlezing en goedkeuring met den comparant getekend."

w.g.: B. Berenschot

w.g.: J. van der Feltz

TWELLO,

18 88

Logement van Enter.

Nota voor

Willelmus H. van Laan

van J. A. BEERMAN.

De laatste eer

door Th. Küpers

Het is tegenwoordig een gewone zaak dat de begrafenis van een overledene van begin tot einde verzorgd wordt door een begrafenisonderneming. Nabestaanden maken hun wensen kenbaar en over de uitvoering van de laatste eer zijn dan geen zorgen. In de twintiger jaren en nog lang daarna was het allemaal heel anders. Hoe het toen allemaal ging als in de besloten gemeenschap van de Wilpse Achterhoek iemand overleden was, vertelde ons Gait Mulder, die eertijds timmerman was aan de Zwarte Kolkstraat. Van hem noteerden wij het volgende verhaal.

"Mijn vader, (ook) Gait Mulder, was timmerman, een echte boerentimmerman die wijd en zijd bij de boeren van de Wilpse Achterhoek alle voorkomende timmerwerkzaamheden verrichtte. Maar naast dit werk was het in die tijd en in onze streken, ook in het dorp Twello, de gewoonte dat de plaatselijke timmerman een aantal taken had bij een begrafenis.

Het timmeren van de kist

Als iemand overleden was, kwam de timmerman aan huis en nam de maat van de overledene om te meten hoe groot de kist moest zijn. Een kist op maat dus. Dan moest hij vlot aan het werk, want als iemand bijvoorbeeld 's nachts overleden was moest de volgende avond de kist klaar zijn. Na het timmerwerk kwam de schilder om de kist te lakken en het gebeurde nog wel eens dat de kist niet snel genoeg droog was. Dan werd deze buiten in de zon gezet of in de

keuken naast het fornuis.

Een gewone lijkst kostte in die tijd 15 à 20 gulden. Als jongen van 14 jaar ging ik al met mijn vader mee om met de handkar of boerenwagen de kist weg te brengen om dan de overledene er in te leggen. Deze was dan al afgelegd en gekleed in een lang wit hemd zonder tierelantijnen, het zogenaamde 'hennekleed'. Dit afleggen en kleden gebeurde door de eerwaarde zusters van Duistervoorde".

Het hennekleed bevatte geen zakken en daar komt waarschijnlijk de uitdrukking vandaan: 'het laatste hemd heeft toch geen zakken'. Als iemand erg zuinig was, werd wel eens gezegd: 'man maak oew geld toch op, ie kan toch niks metnemen'. Toen in de oorlog het textiel erg schaars was, moest men een laken naar de zusters brengen, die daar een hennekleed van maakten.

Al pratende komt dan bij Gait nog een andere herinnering boven. "Ik heb een keer meegemaakt dat ik een kist gemaakt had voor iemand die altijd had gezegd "De meeste mensen gaot in bedde dood en da wi'k nie". Toen ik in het sterfhuys kwam, trof ik de overledene op de vloer van de slaapkamer aan. Daar was hij gestorven. We hebben hem toen met z'n tweeën vanaf de vloer in de kist gelegd".

Bijna altijd werd de overledene in huis opgebaard tot aan de dag van de begrafenis. Mulder memoreert, dat bij overlijden één van de luiken voor de vensters gesloten werd als teken van rouw. Op de dag van de begrafenis gingen de buurvrouwen niet mee

naar de kerk, maar zetten ze in het sterfhuis eerst alle ramen en deuren open om 'de boel te luchten'. Dan dekten zij de tafels voor de broodmaaltijd en zetten kanen vol koffie.

In katholieke gezinnen kwamen familie, buren en bekenden de laatste avond in het sterfhuis bijeen om te bidden. De naaste buurman bad dan de rozenkrans, de litanie van Allerheiligen en vaak kwam er dan nog een hele serie privé-gebeden achteraan.

In 1964 ging Jan Berends uit de Trippestraat in Terwolde, wonend op boerderij "de Koe-weide", als overlijdensaanzegger rond door zijn buurt "de Spekhoek"

Het "voorlopen" bij de begrafenisstoet

Eén van de taken van de timmerman was dat hij moest zorgen dat er voldoende dragers waren. Meestal waren dat de gehuwde buurmannen; het moesten er altijd zes zijn. Dit was één van de redenen waarom men vroeger zo'n grote buurt had!

Niet tot de taken van de timmerman behoorde het aanzeggen van overlijden bij familie en kennissen van de overledene. De buurmannen kwamen dan in het sterfhuis bijeen en moesten briefjes trekken waarop de adressen stonden waar men naar toe moest. Had je geluk dan was het in het dorp of in de directe omgeving; het gebeurde ook wel dat men op de fiets naar Vaassen of Gorssel moest. Maar ja, het was nu eenmaal burenplicht.

Op de dag van de begrafenis moest de timmerman de slipjas en de gestreepte broek aan en de zwarte hoge hoed opzetten. In het sterfhuis moest hij de kist sluiten en aan de reeds aanwezige dragers de laatste instructies geven. Maar voordat ze op weg gingen naar kerk of begraafplaats kreeg iedere drager eerst een borreltje (jonge jenever). Eén glaasje werd gebruikt en op de beurt weer gevuld.

Gait Mulder vertelt verder. "De overledene werd op een boerenwagen geplaatst, zo'n lange platte wagen met zijschotten. Dan moest ik als aanspreker voorop lopen en de dragers náást de wagen. Het waren soms hele afstanden die je lopen moest en bij erg slecht weer was dat geen pretje.

Op 14 januari 1942 trouwde een schoonzus van me. Vooraf had ik een begrafenis vanaf een sterfhuis aan de Zutphensestraatweg. Dus eerst lopen van huis daar naar toe, dan

voorlopen naar de algemene begraafplaats bij Bussloo, in de volksmond 'de Botterton' genoemd. Het was bar winter, de sneeuw lag erg dik en dus ging alles erg langzaam. Na de begrafenis moest ik lopen naar Duistervoorde naar de trouwerij en je kunt je voorstellen dat je dan behoorlijk moe bent."

Nog een herinnering komt in ons gesprek bij hem boven. "In de oorlog moesten we eens met de platte boerenwagen een overledene ophalen van het Groot Graffel te Warnsveld. Op de terugweg werden we op de brug van Zutphen aangehouden door Duitse soldaten: wat er wel in die kist zat.

De lijkkoets van begrafenisvereniging "St. Martinus" op weg naar de parochiekerk. Op de bok zit de heer G. van Gulp; hij woonde aan de Doornweerdstraat. De aanspreker, tegenwoordig uitvaartleider genoemd, is de heer J. Meulenbroek, oud-wethouder van de gemeente Voorst. Opvallend is dat hij witte handschoenen draagt, dat duidde erop dat de overledene ongehuwd was. Insiders menen te weten dat het de begrafenis van de ongehuwde dochter Lint-horst betreft.

"Een dode natuurlijk," was ons antwoord. "Open maken!" luidde het bevel. We protesteerden eerst nog, maar uiteindelijk moest het toch gebeuren. Later hoorden we dat op deze manier nog wel eens klandestien geslachte varkens werden vervoerd. Maar je had de geschrokken gezichten eens moeten zien van de Duitsers".

Tijden veranderen

Er is wat betreft de laatste eer veel veranderd. In Duistervoorde begon dat eigenlijk al toen op initiatief van drie parochianen, de heren J. Pijnappel, G. ter Riele en H.

Schutte, een katholieke begrafenisvereniging 'St. Martinus' werd opgericht. Dat was op 14 maart 1934. Het verzekeringspakket was erg beperkt. Het gratis beschikbaar stellen van een lijkkoets met dragers, een begrafenisverzorger en later één volgauto. De vereniging liet een schuur bouwen naast de woning van Driessen aan de Kerklaan. Deze diende voor stalling van de lijkwagens en het bewaren van de rouwmantels voor de dragers en de zwarte kleden voor de paarden. Deze paarden waren van een boer uit de omgeving. Mede door de oprichting

van de begrafenisonderneming in Twello verviel de verdere haalbaarheid van de katholieke vereniging 'St. Martinus' en in de jaren zeventig werd deze opgeheven. De leden werden, met hun goedvinden, opgenomen in eerder genoemde begrafenisonderneming.

Veel is in de loop der jaren veranderd rond 'de laatste eer'. De klassenindeling verviel zowel in de kerkdienst als op de begraafplaats. En dat is goed, in de dood is immers iedereen gelijk.

Hoe ontstonden uitvaartverenigingen?

door G. Verseput

Van de heer G. Verseput, bedrijfsleider van de uitvaartvereniging "Voorst", ontvingen wij het volgende verhaal over de historie van het begraven van doden en van uitvaartverenigingen. Hij heeft zijn gegevens o.a. geput uit het boek "De geschiedenis van de laatste eer in Nederland" van de auteur H.L. Kok.

De vraag of het sterven thans anders is dan vroeger is moeilijk te beantwoorden, aangezien niemand tweemaal sterft. Wat echter wel steeds aan verandering onderhevig is geweest, zijn de omstandigheden en de handelingen zoals die in de loop der eeuwen in de sterfkamer plaatsvonden.

Ten aanzien van de laatste ogenblikken treedt er steeds meer een vereenzaming op van de mens in de moderne samenleving. De dood wordt weggedrukt tussen vier ziekenhuismuren.

Voor de mensen in de achter ons liggende

eeuwen was het sterven geheel anders. Als ouders, op leeftijd gekomen, niet meer aan het arbeidsproces konden deelnemen, dan was er een ereplaats voor hen aan het haardvuur.

Platteland

Ieder huis had vroeger zijn burens op wie het in vreugde en tegenspoed kon rekenen. De aan iedere zijde van het huis of de boerderij wonende buur werd de "noodnoaber" genoemd en de daaromheen wonende vier of zes andere burens waren de "noabers". Zodra iemand was overleden werd door één van de huisgenoten één der noodnoabers gewaarschuwd. Deze ging dan onmiddellijk mee naar het sterfhuis, overtuigde zich van de dood, condoleerde de nabestaanden en vertrok direct weer om de andere noodnoaber en de overige noabers te halen. De burens behoefden zich niet te vervelen,

er was werk in overvloed. Dieren, voor zover aanwezig, werden direct uit de sterfkamer verwijderd. Men sloot de gordijnen en/of luiken voor de ramen en zette de klok stil: de eeuwigheid was ingegaan. De overledene werd gewassen, geschoren, gekleed en opgebaard.

Steden

Om een sterfgeval wereldkundig te maken, stelden de steden officiële functionarissen aan, die door de straten moesten gaan om hardop de naam van de overledene te roepen.

In de steden was van ouds iedere burgerbegrafenis een gildebegrafenis, aangezien vrijwel iedere stedeling gildebroeder was. Was men niet in een ambachtsgilde, dan behoorde men wel tot een buurt-, een schutters- of een godsdienstig gilde. Het was de plicht van de broeders elkaar hulp en trouw te betonen in leven en in sterven.

Na de stichting van de Republiek geschiedde het aanzeggen in de steden door een koster, echter ook wel een aanspreker, die door de burgemeester of de regeerders werd aangesteld.

Liep in vroegere tijden de gildeknecht voor de stoet uit, in de 17e eeuw werd het deftig

Een lijkist uit de periode rond 1900

om meerdere aansprekers te huren. Reeds in 1654 verbood de Amsterdamse vroedschap het gebruik van meer dan vier aansprekers. Het aantal aansprekers is altijd medebepalend geweest voor de klasse van de uitvaart. Zo waren maar liefst veertien aansprekers aanwezig bij de begrafenis van Michiel de Ruyter.

De ommekeer

Toen in 1346 in Europa de pest uitbrak en deze verschrikkelijke ziekte zich snel over Europa verspreidde, vielen er zoveel mensen aan ten offer, dat het leek of geheel Europa ontvolkt zou worden.

In deze omstandigheden viel aan ziekenverpleging haast niet te denken en werd het begraven van de vele doden een bijna hopeloze taak. Het gebeurde zelfs dat de dragers tijdens het dragen van de baar zelf dood in elkaar zakten. Het begraven van de doden werd een bijzonder zware taak.

De gildebroeders achtten het niet alleen hun plicht de overledene naar kerk en kerkhof te volgen, doch ze wensten tevens hun gestorven broeders en zusters zelf te dragen. De gildebroeders ontvingen later een geldelijke vergoeding voor het dragen.

Naast de gilden kwamen er particulieren, die van het dragen der doden hun beroep gingen maken.

De sterke drank, die de dragers ontvingen voor het dragen van de overledene, vervul-

de de functie van medicijn als bescherming tegen de doodsbacillen. In Voorst kregen nog in 1964 bij een boerenbegrafenis de acht burens, die als dragers fungeerden, voor het vertrek, een glas brandewijn.

In de 18e eeuw werd het dragen gedeeltelijk overgenomen door een lijkkoets. De afstand en de zwaarte van de baar en kist waren er de oorzaak van, dat men vaak in oude rekeningen het aantal van veertien of zestien dragers tegenkomt.

De bovenstaande particulieren, die aanvankelijk begonnen zijn om het dragen te privatiseren, hebben de dienstverlening uiteindelijk in zijn geheel overgenomen en zijn heden ten dage uitgegroeid tot gespecialiseerde uitvaartondernemingen.

De uitvaartverenigingen zijn dus ontstaan uit de eerder genoemde gilden en het "noabergevoel".

Slot

De begrippen stervensbegeleiding en rouwverwerking, termen die men vroeger niet kende, hebben zich inmiddels sterk in onze samenleving geworteld. Het thuis sterven neemt weer toe maar voor een generatie, die niet met de dood is opgegroeid, is dit een zware belasting.

Begeleiding is een noodzaak. Ook hier is een taak weggelegd voor de uitvaartondernemer, dominee, pastoor of humanistisch begeleider.